İskilipli Âtıf Hoca
(1876-1926)

HAYATI

Akkoyunlu aşireti beylerinden ve İmamoğlu sülalesinden Mehmet Ali Ağa'nın oğludur. Annesi Mekke'den Orta Anadolu'ya göç etmiş Benî Hattab kabilesi şeyhlerinden, Kartaldağı yaylasında medfun Arap Dedenin torunlarından Melek Hanım'dır.

Âtıf Efendi, İskilip'in Tophane köyünde 1876 yılında doğdu. Altı aylıkken öksüz kalan Âtıf, dedesi Hasan Kethüda Efendi'nin himayesinde yetişti. İlk dinî bilgileri dedesinden ve köyündeki hocalardan aldıktan sonra 15 yaşında İskilip'e gönderilerek, müderris Hoca Abdullah'ın derslerine devam etti. 1893'te ailesinin muhalefetine rağmen ilim tahsili için İstanbul'a gelen Mehmet Âtıf, 1902 yılında icazetname alarak aynı yıl, İstanbul Müderrisliği unvanını kazandı.

Medrese tahsilini bitirdiği yıl, imtihanla Dârü'l-Fünûn İlahiyat mektebine giren Âtıf Hoca, bu fakülteyi, 1905'te birincilikle bitirdi. Bundan sonra Kabataş İdadisi Arapça Muallimliği vazifesine tayin olundu. Bu vazifede iken, Meşîhat Dairesinde çalışan müderrislerin mağduriyetlerini giderme yolunda yaptığı çalışmaları, devrin Şeyhülislâm'ı tarafından hoş karşılanmayınca, Bodrum'a sürüldü. Oradan İbrahim Tali'nin pasaportu ile Kırım'a sonra da Varşova'ya gitti. Sürgünden ancak, İkinci Meşrutiyet'in ilanından bir hafta evvel dönebildi.

1910 yılında Medâris Müfettişliği vazifesine tayin olunan Âtıf Hoca, devrin etkili yayın organları Sebilü'r-Reşad ve Be-

yanü'l-Hak'ta yazdığı makalelerinde İslâm dünyasının ve düşüncesinin çıkmazlarına dair çözüm teklifleri ile hayli alaka uyandırdı. Yeni kurulan Donanma Cemiyetine yardım ve destek gayesiyle yazdığı Nazar-ı Şeriatta Kuvve-i Beriyye ve Bahriyyenin Ehemmiyeti ve Vücubu adlı eserinin söz konusu cemiyet tarafından yayını ve bunun uyandırdığı büyük alaka üzerine Harbiye Nezareti tarafından bir takdirname ile mükâfatlandırıldı. 31 Mart hadisesi sırasında suçsuz yere bir hafta tutuklu kalan Âtıf Hoca, iktidardaki İttihat ve Terakki'nin muhalifi olduğu için, Çorum'dan mebus çıkmasının önüne geçilmesi gayesiyle Mahmut Şevket Paşa'nın katli hadisesine dahil olduğu iddiasıyla bir buçuk yıl süreyle Çorum, Boğazlıyan ve Sungurlu'da sürgün cezasın mahkûm edildi ve bu cezayı çekti. Sonrasında da, "bir yanlışlığa kurban gittiği" söylenerek ve kendisinden özür dilenerek İstanbul'a dönmesine izin verildi.

Cihan Harbi süresince pek resmî vazife almadı. İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzaklaşmasıyla birlikte Dârü'l-Hilâfetü'l-aliyye Medârisi Kısm-ı âlî Şubesi Tefsir-i Şerif Hocalığına yine bunun yanında Medresetü'l-Kudât Hikmet-i Teşriiyye Müderrisliği vazifelerine tayin olundu.

1 Ocak 1919'da yayınlanan bir irade-i seniyye ile İbtida-i Dâhil Medârisi Umum Müdürlüğü vazifesi kendisine tevdi edilen Âtıf Hocadan, bu vazifede gösterdiği üstün hizmetleri ile bütün İslâm âlemine yayılan şöhreti sonucu dünyanın dört bir yanından âlimler İstanbul'a gelerek kendilerine rehberlik etmesi hususunda yardım istemişlerdir. Bu senelerde Kosova, Üsküp, Plevne bölgesi Müslümanlarından ve Kırım Evkaf Vekâleti'nden almış olduğu yüksek rütbeli teklifleri "devletine ve milletine hizmetten ayrılamayacağı" mazeretiyle geri çevirmiştir.

Japonya büyükelçisi Baron Uşida'nın tespiti de ilgi çekicidir; Âtıf Hoca ile görüşen büyükelçi şöyle demiştir:

- Sizin gibi birkaç hoca daha olsaydı, İslâmiyet bütün Doğu'yu bu arada Japonya'yı da fethederdi.

Dünyaca meşhur bir İtalyan müsteşriki de Şeyhülislâmlık kapısına başvurarak bazı suallerine cevap istiyor. Onu Âtıf Hoca'ya gönderiyorlar. Âtıf Hoca ile saatlerce görüşüp ilmine hayran kalan müsteşrikin intibâı şöyledir:

- Ben Arap ve Hint illerini gezdim ve birçok din âlimi ile görüştüm. Hiçbiri beni sizin kadar doyuramadı. Yıllardır fikrimi tırmalayan en karışık ve girift meseleleri siz çözdünüz. Her tarafa yayılan şöhretinizin ne kadar haklı olduğunu şimdi anlıyorum.

19 Şubat 1919'da Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi başkanlığında kurulan ve bir ilim derneği olan Cemiyyet-i Müderrisîn'in ikinci başkanlığına getirildi. Bu cemiyet, 24 Kasım 1919'da icra ettiği genel kurulunda adını Teâlî-i İslâm Cemiyetine çevirdi. Başkanı da Âtıf Hoca oldu.

Teâlî-i İslâm Cemiyeti, İstanbul'da ve Anadolu'da pek çok şube açmış, ücretsiz olarak dağıttığı yüz binlerce kitap ile köylü çocuklarının bilgilendirilmesinde büyük hizmetlerde bulunmuştu. Yine Cemiyet, İzmir'in Yunanlılarca işgalinde ilk protesto sesini yükseltmiştir. Âtıf Hoca, bu cemiyet namına *Küçük İlm-i Hâl* kitabı ile *İslâm Yolu* adlı bir de tarih kitabı hazırlamış ve bunları bastırarak dağıtmıştır.

1922 yılı Ramazan ayı Huzur Derslerine "muhatab" olarak katılan Âtıf Hoca, idareci ve müderris olarak gördüğü vazifeleri yanında Alemdar ve Mahfil gibi dergilerde yazdığı makaleleri ile de İslâmcılık düşüncesinin yılmaz bir savunucusu oldu. Millî Mücadele aleyhinde kaleme alınan ve Yunan uçakları ile Anadolu'ya atılan bir bildiriye arkadaşlarının baskısına rağmen imza atmamış hatta onlara muhalefet ederek yaptıkları yanlış konusunda onları ikaz etmiştir. İstiklâl Harbini alenen destekleyen Âtıf Hoca, bu cihada kalemi ile katılarak milletine ve vatanına olan sadakatini ve hizmetlerini hakkı ile yerine getirmiştir.

FRENK MUKALLİTLİĞİ VE ŞAPKADAN DARAĞACINA

1923 yılında yayınladığı, *Tesettür-i Şer'î* ve 1924'te kitaplaştırdığı, *Din-i İslâm'da Men-i Müskîrât* adlı eserleri ile *Âtıf Efendi Kütüphanesi Neşriyatından* adıyla yeni bir serinin neşrine başlayan Hoca, bir taraftan ailesinin rızkını temin etmek maksadıyla kitapçılığa, diğer taraftan yeni şekillenmeye başlayan genç Cumhuriyet'e ve insanına ilmî ve İslâmî bir hizmet yapmaya girişti. Kitaplarını önce mutlaka Maarif Vekâleti'ne gönderiyor, -izin için- sonra da oradan alınan ruhsat ile basımıyla ve dağıtımıyla meşgul oluyordu.

İlk iki kitabının gördüğü alakadan hoşnut olan Âtıf Hoca, dizinin üçüncü kitabı olan *Frenk Mukallitliği ve Şapka* adlı eserini Maarif Vekâleti'nden ruhsat alarak 12 Temmuz 1924 tarihinde yayınladı. Dostlarına on yıl içerisinde elli kitap yayınlamak azminde olduğunu söylüyordu.

Fakat *Frenk Mukallitliği ve Şapka* adlı eseri, basımından 18 ay sonra Bakanlar Kurulu kararı ile toplatıldı, henüz dağıtılmamış 1600 nüshaya da el konuldu ve neticesi idama giden sıkı bir takibat dönemi başladı.

İSTİKLÂL MAHKEMELERİ

Birinci Meclis üç ay çalıştıktan sonra dağıtılmış, yeni üyelerle yeni bir anlayışla, 1 Eylül 1920'de ikinci Meclis toplanmıştı. Gerekli kanun teklifleri ivedilikle hazırlandı, 11 Eylül 1920'de 21 sayılı kanun ile bu mahkemelerin kuruluşu için kanunî zemin oluşturuldu.

Bundan sonrasını pek yoruma gerek olmadan Ankara İstiklâl Mahkemesi azası Kılıç Ali'den öğrenelim: "Sivil mahkemeler ve harp divanlarının olağanüstü dönemin ihtiyaçlarına cevap veremediği, ağır işledikleri, kanun ve usul bilmedikleri, adil olmadıkları söyleniyordu. Harp divanlarında verilen cezalar suçun önemiyle bağdaşmıyordu. Hâkimlerin hemen

hemen hepsi medrese mezunu hatta alaydan yetişmeydi. Ne hukuku biliyorlardı ne de kanunları. Ülkenin içinde bulunduğu durumu kavrayacak ve ona göre hareket edecek yetenekte değillerdi.

Büyük Millet Meclisi çare arıyordu. Konu Meclis'te görüşüldü. Kanun teklifi, İhtilal Mahkemeleri adıyla yapıldı, Refik Şevket İnce'nin teklifine Tevfik Rüştü'nün de katılmasıyla mahkemelerin adı İstiklâl Mahkemeleri'ne dönüştürüldü. Mahkemelerin hâkimleri Meclis üyeleri arasından yani milletvekillerinden seçildi. Bölgelerine göre; Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır olmak üzere sekiz adet İstiklâl Mahkemesi teşekkül etti. Her mahkemeye dörder üye atandı. Üyeler 27 Eylül 1920 tarihinde Meclis'te toplanarak bir çalışma programı hazırladı.

MAHKEMELER NASIL ÇALIŞIRDI?

İstiklâl Mahkemeleri'nin kararları kesindi ve temyizi yoktu. Mahkemeler Meclis'e bağlıydı. Kararların infazında sivil askerî bütün görevliler mesuldü. Mahkemeler kesin olarak açık yapılırdı. Halk duruşmaları izliyordu.

Mahkemeler çeşitli suçlara önemlerine göre şu cezaları veriyordu; Asarak idam etmek veya kurşuna dizmek; Kürek veya ağır hapis cezası, Sürgün; Dayak; Zararı ödetme vs.

Her mahkemenin kapısında "İstiklâl Mahkemesi mücadelesinde yalnız Allah'tan korkar" yazıyordu.

O tarihte ülkede daha çok geçmişe bağlı, göreneğe esir, herhangi bir iğfale elverişli, en küçük bir teşvik ile inkılâba karşı hemen alevlenmeye, ayaklanmaya kalkacak bir ruh haline sahip kimselere, yer yer, sık sık tanık oluyorduk. İnkılâp kurtları, milletin kurtuluşunu engellemek, inkılâbın aleyhindeki harekâta hâkim olmak istiyorlardı. Cumhuriyetin ilanını bir türlü akıllarına sığdırıp kabul edemeyenler aramızda yaşamakta bize yoldaşlık etmekteydi. Mahkeme heyeti olarak çalışırken bu

gibilerin kafalarındaki emelleri, gizli ihtirasları meydana çıkarmak gerekiyordu.

1920 Eylül'ünden 1922 Temmuz'una kadar bu mahkemelerin önüne toplam 59 bin 164 sanık çıktı. Bunlardan 11 bin 744'ü için beraat, 1.054'ü için idam kararı verildi. Bu mahkemelerin görevi fiilen 1927 yılında sona erdi. Mahkeme üyelerinin hemen hepsi genç ve ihtilalci karaktere sahip insanlardı. Mesela, Muhsin Çarıklı 38, Refik Şevket İnce 35, Yasin Kutluğ 31, Mustafa Necati 27, Refik Koraltan 32, Rasih Kaplan 37, Abdülkadir Kemali ve Kılıç Ali 33 yaşlarında idi. Bu genç, dinamik ve korkusuz Kuva-yı Milliyeciler, Mustafa Kemal Paşa'ya içten bağlı idiler."

ŞAPKA KANUNU

25.11.1925 tarihinde 671 sayısı ile üç maddeden oluşan "Şapka İktisası Hakkında Kanun" resmî gazetede yayımlandı ve yürürlüğe girdi:

Birinci Madde— Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliyeye ve bilûmum müessesata mensub memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumî serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını Hükümet meneder.

İkinci Madde — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Üçüncü Madde — İşbu kanun Büyük Millet Meclisi ve icra Vekilleri Heyeti taraflarından icra olunur.

25 teşrinisani 1341 ve 8 cemaziyelevvel 1344

İLK TUTUKLANIŞ VE GİRESUN'DA BERAAT

9 Aralık 1925 tarihinde Hoca'nın Aksaray, Laleli'de, Fethibey Caddesindeki evinin kapısı sabahın erken saatlerinde çal-

maktadır. Kapıyı Zahide Hanım açar. Gelenler sivillerdir. Zahide Hanım üst katta sabah namazını eda eden Hoca'ya telaşla:

- Aşağıda meymenetsiz suratlı birkaç adam sizi görmek istiyor. Hallerini beğenmedim, der.

Hoca gayet vakarlıdır. Önce biricik kızını teskin eder. Gelenler, ellerinde resmî görev kâğıdı ve mahkeme kararı olmaksızın ısrarla evi aramakla vazifeli olduklarını söylerler. Hoca, buna rağmen müsaade eder ve kütüphanesi baştan sona didik didik edilir. Evin aranması geceye kadar sürer. Gelenler işlerini bitirmiştir, Hoca'yı da Müdürlüğe götürürler. İşte bu çıkış, Hoca'nın evinden son çıkışıdır ya da sehpaya giden yolun ilk adımlarıdır.

Zahide Hanım, alıkonduğu polis müdürlüğüne sık sık gitse de Hoca'yla görüştürülmeyecek, ancak birkaç kez vapura binerken onunla çok kısa da olsa konuşabilecektir. Hoca artık ailesinden alınmış, İstiklâl Mahkemelerinin emrine verilmiştir.

Hoca, Galata limanından bir kömür gemisi ile elleri kelepçeli olarak Giresun'a gönderilir. Burada İstiklâl Mahkemesinin gördüğü bir Şapka davası vardır. Zanlılar bölgenin insanı olmakla birlikte Hoca'nın da İstanbul'dan tutuklanarak buraya getirilmesi ortada büyük bir yanlışlık olduğunun en açık işaretidir. 16-18 Aralık 1925'te Hoca mahkemenin huzuruna çıkar, yargılanır. Suçsuzluğu ve masumluğu ortadadır ve bu mahkemeden beraat eder. Hoca, mahkeme heyetinin de bulunduğu Akdeniz adlı yolcu gemisinin ambarında -beraat ettiği haldeyine elleri kelepçeli olarak İstanbul'a getirilir.

İstanbul'a 21 Aralık günü ulaşırlar. Suçsuzluğu İstiklâl Mahkemesi kararı ile kesinleşen Hoca'nın evine dönmesi, ailesine kavuşması gerekirken o, tekrar Polis Müdürlüğüne götürülerek burada bir hücreye atılır.

24 Aralık günü bu hücreden yeni bir yolculuğa çıkarılır. Bu kez, artık dönüşü olmayan bir yola girilmiştir; 26 sanıkla birlikte trenle Ankara'ya gönderilir. Yine Şapka kanununa muhalefet vardır ve baş suçlu *Frenk Mukallitliği ve Şapka* risalesinin müellifi Âtıf Hoca'dır.

ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ

Tek hoca ve tek sanık Âtıf Efendi değildir. Uşaklı Hoca Süleyman, Uşak İmam-Hatip Mektebi Müdürü Antepli Salih Efendi, Bozkırlı Ahmed ve Sultaniyeli Durmuş Hocalarla, Dağıstanlı Şeyh Şerefüddin ve arkadaşları da vardır. 100'ü aşkın sanık mahkeme karşısına çıkar bu davalarda. Daha önceleri Rize, Erzurum, Giresun ve Sivas'ta hadiseler vukua gelmiştir ve zanlılar, hadiseleri körüklemekle itham edilmektedirler. Götürüldüğü Ankara Hapishanesinde diğer mahkûmlar koğuşlara yerleştirilirken o, tek kişilik hücreye konuldu. 20 Ocak 1926 günü başlayan muhakeme 5 celse sürdü. 26 Ocak'ta mahkeme karşısına çıkan Âtıf Hoca, 31 Ocak'ta da bazı sanıklarla yüzleştirildi.

Duruşmaların birinden önce Tahirü'l-Mevlevî Âtıf Hoca ile bir parça konuşma imkânı bulur. Hoca, "Tealî-i İslâm Cemiyeti'nin Anadolu'ya -İstiklâl Harbi aleyhinde- hiçbir beyanname göndermemiş olduğuna dair Vakit gazetesi ile yapılan ilanın para kesesinde gizlediği maktuasını mahkemeye gösterdiğini, beyanname cürmünden cemiyetin beri olduğuna dair heyete kanaat geldiğini, şapka risalesini kanunun neşrinden bir buçuk sene evvel tab' ettirmiş olduğunu, ikinci bir defa basılmak şöyle dursun, ilk baskısının tamamı ile satılmadığını ispat ettiğini" söyler.

Tahirü'l-Mevlevî,

- Sonunu nasıl görüyorsun,

diye sorar, Hoca emindir, bütün deliller ve vicdan onun suçsuz olduğuna hükmetmektedir aslında.

- Cürüm bulunmadı ki ceza verilsin. Tabii beraat umuyorum.

Savcı ve mahkeme heyeti, Âtıf Hoca ile aynı kanaatte değildi. Savcı Necip Ali Küçüka, 2 Şubat günü okuduğu iddianame ile Âtıf Hoca hakkında üç yıl ağır hapis cezası istedi. Âtıf Hoca, iddia makamına son celsede, ertesi günü, cevap verdi. Müdafaanamesini bizzat okudu, sonra dosyasına konulmak üzere mahkeme reisine uzattı.

Savcı tekrar söz aldı, ceza talebini iki esasa dayandırdı; birincisi Tealî-i İslâm Cemiyeti'ne Hocanın üye olması ve bu cemiyetin ülke İngilizlerin işgali altında iken kapatılmamış olması, ikincisi ise Hoca Efendi'nin Frenk Mukallitliği kitabının satış adedini 1300 olarak tespit edememesi, yani bundan daha fazla kitabın satılmış, dağıtılmış olma ihtimalinin olması. Savcı son sözünde mahkeme heyetine, sanık hakkında son bir ikazda bulundu, Hoca'nın modern yaşam ile bağdaştırılabilecek bir durumda bulunup bulunmadığını yüce mahkemenin takdirine havale etti. Karar aynı gün 3 Şubat 1926 Çarşamba günü açıklandı:

İskilipli Hoca Âtıf ve Babaeski eski müftüsü Ali Rıza Efendilerin salben idamına...

Şehit edildiğinde tam elli yaşında idi. Cenazesi ailesine teslim edilmedi, Cebeci civarında kimsesizler mezarlığına gömüldü.

ÂTIF HOCA'NIN RÜYASI

Necip Fazıl, Âtıf efendi'nin mahkemeden bir gün evvel müdafaasını yazarken, birden dalıp rüyasında Resulullah'ı (s.a.) görmesi, Efendimizin "Yanıma gelmek dururken ne diye müdafaa karalamakla meşgul oluyorsun?" buyurması üzerine, yazdığı müdafaasını yırtması hadisesini naklediyor.

Böyle bir rüyayı Âtıf Hoca'nın görmüş olması hem muhtemel hem de güzeldir, ama görmemiş olsa da Âtıf Hoca'nın şanına ve şehadetine bir eksiklik gelmez. Tarihi gerçekler böyle bir rüya hadisesinin olmadığını ifade ediyor. Delillere gelince:

1-Bu hadisede Âtıf efendinin yanında olduğu iddia edilen Tahirü'mevlevî Ankara'da hiçbir zaman Âtıf hoca ile aynı koğuşu paylaşmadı.

2-Âtıf efendinin böyle bir rüya gördüğüne dair Tahirü'l-Mevlevî'nin hatıratında hiçbir şey yok.

3-Tahirü'l-Mevlevî'nin de belirttiği gibi, Âtıf efendi uzunca bir müdafaa yazmış ve bu müdafaa mahkemede okunmuştur. Aslında son gün müdafaa yapmayan müftü Ali Rıza efendidir.

MAHKEMENİN SON GÜNÜ

Tahirü'l-mevlevî Âtıf Hocanın mahkemede son gününü şöyle anlatıyordu:

"Âtıf efendi metin görünüyordu. Suud beyin söylediğine göre gece sabaha kadar oturmuş, 8-10 tane eser-i kağıdını doldurmak suretiyle bir savunma yazmıştı. Yazılmışını görmediğim ve mealini öğrenemediğim o müdafaanâmenin kıraati epeyce uzun sürmüştü ki, o mahkemede okunurken biz merdiven altında bekliyor, mahpesimizin kapısı kapalı olduğu için de okunan şeyi işitemiyorduk. Ali Rıza efendi müdafaanâme yazmamış, verilecek hükme razı olduğunu söylemiş. Âtıf efendi müdafaanâmesini bizzat okumuş ve hitamında Reis beye tevdi etmiş."

Muhakemeyi takip eden yazar Şevket Süreyya Aydemir mahkeme zulmüne olan tanıklığını şöyle anlatıyor: "Hükümlüler arasında sarıklı bir müderris göze çarpıyordu. Müderrisin Başında fes ve sarık vardı. Cübbesi ve kıyafeti temizdi. Suçu, o sıralar yayınlanan şapka kanununa muhalefet etmekti. Fakat bu suç, birtakım ithamlarla da karışınca mahkemeden en ağır hükmü yemişti. Artık son saatlerini yaşıyordu. Hocanın yüzü sakindi. Metanetini muhafaza ediyordu. Yalnız dudakları kımıldıyor ve galiba bir dua okuyordu. Fakat eskiden kalpaklı ve şimdi hasır şapkalı zat, bu hükümle de kanmamış gibiydi. Bağırıyor, çağırıyordu. Acaba Hoca'yı bir tekmeyle merdivenlerden aşağıya yuvarlayacak mı diye bekledim. Fakat olmadı. Müderris, bu sözler üzerine kendisine değilmiş gibi bekledi. Sonra sağanak geçince yürüdü. Muhafızların arasında merdivenlerden indi. Önümüzden geçerken gene dudakları kımıldıyordu."

ŞEHADETİ

4 Şubat 1926 Perşembe... Sabahın ilk saatleri... Eski meclis binası yakınlarındaki Karaoğlan çarşısı...Metin bir şekilde, dilinde dualarla idam sehpasına gelen Âtıf efendi kelime-i şe-

hadetle bu dünya defterinin kapısını kapıyor ve şehadet kapısını çalıyordu.

Ali Tahmilci bey, Hocaefendi ile aynı cezaevinde yatan amcası Hasan Tahmilci bey'den naklediyor:

"Mahkemeler bitmiş, kararlar verilmiş, her şey belli olmuştur. Hücrelerine çekilen hükümlüler, infaz anını bekliyorlar. Sırası gelenlerin kimisi kapıyı şaşırır, bacakları titrer, yürümekte güçlük çekermiş. Derken, sıra merhuma gelmiş. "İskilipli Mehmed Âtıf" diye bağırmış bir görevli. Hoca metin ve mütevekkil... Ağır adımlarla, vakar içinde, dualar mırıldanarak yürümüş sehpaya."

O gece hanımının gördüğü rüya şöyledir: "Bahçemizde kızı ile birlikte dikmiş olduğu çam ağacının dibinde hoca abdest almakla meşguldü. Kızı Melahat ona su döküyordu. Abdestini aldıktan sonra doğrulan hoca bize; "Ben artık gidiyorum. Sakın ağlamayın. Yalnız bana yedi Yasin okuyun" diyordu…

Nuri Saraç bey Âtıf efendinin mübarek nâşını idamının ertesi günü görenlerden: "Garip bir tesadüf ki, Hocanın muhakemesinin bittiği günün ertesinde onu, asılmış vaziyette, eski Meclis'in avlusunda, iri yarı gövdeleriyle ve normal ebattan daha uzun bir darağacında sallandığına şahit oldum. Tesadüfen oradan geçiyordum. Hoca pırıl pırıl parlayan sakalı ve nurani yüzüyle, sanki hiçbir şey yokmuş gibi sallanıyordu."

Onu İdam sehpasında görenlerden biri de, yakın arkadaşı Tahirü'l- Mevlevî'dir. Mahkemeden beraat alan Tahir bey o gün Ankara'da kaldığı otelde geceyi üzüntü ile geçirir ve sabah namazı sonrası dışarı çıktığında eski Meclis binasının önüne gelince ciğer parçalayan manzaraya o da şahit olur. Gerisini kendi kaleminden takip edelim:

"Birdenbire gözüme ilişen bir manzara, beni olduğum yere mıhladı. Evet, eski Meclis önündeki meydanın ortasına iki tane sehpa dikilmiş, onların arasına da beyazlar giydirilmiş iki vücut çekilmişti. Yüzleri diğer tarafa müteveccih olan bu cesetlerden birinin Âtıf efendi olduğu, boyunun uzunluğundan

ve hala görünen metin vaziyetinden anlaşılıyor, o refi (yüksek) vaziyetiyle merhum hayatındaki halinden yüksek görünüyordu. Bilâ ihtiyar gözlerimden yaşlar akarken dudaklarımdan da meşhur bir mersiyenin matlaı olan:

"Uluvvün fi'l hayati ve fi'l memati Le-hakkun ente ikdü'l mucizatı"

(Hayatta da, ölümünde de yücelik. Gerçekten sen mucizelerin gerdanlığısın) beyti döküldü."

Cevdet Soydanses bey de şunları ifade etmekte; "Âtıf hocaya İttihatçılar da düşmandı. Sanırım idamında İttihatçıların bu eski kininin rolü de olmuştur. İdam edileceği sırada başında sarığı varmış. Kılıç Ali de orada...Kılıç Ali ağır bir söz sarf etmiş ve "Alın şu herifin başından sarığı" demiş. "Son sözün ne?" diye sorduklarında, sadece "kelime-i şehadet" getirmiş... Âtıf hocayı astıklarında kimsenin sesi çıkmadı. Diyanet işlerinde çok yakın arkadaşları vardı. Onlar da sustu. Kimse konuşamadı."

A.Hamdi Ertekin bey anlatıyor: "Ömer Yüce'nin merhum babası, Âtıf hocanın yanında okumuştu. Bir gün Ömer efendiye babasının Âtıf hocanın idamıyla ilgili kendisine anlattığı bir şeylerin olup olmadığını sorduğumda şu cevabı vermişti: "O konu açıldığı zaman babamı bir ağlama tutar ve konuşamazdı."

Bediüzzaman merhumun talebelerinden Mustafa Sungur'dan:

"Büyük Doğu'da neşredilen, İskilipli Âtıf hoca'nın başına gelenleri anlatan yazıyı Üstad'a okuyordum. Bir ara baktım, Üstad gözlerini siliyordu."

Son olarak Âtıf efendinin ders arkadaşı Şeyh Ali Haydar efendinin bir sözünü nakledelim. Emin Saraç Hoca şöyle diyor: "Ali Haydar efendi Âtıf efendi ile birlikte 6 ay Ankara'da hapiste kalmış. Ne sıkıntılar çekildiğini anlatır, bir taraftan da elini dizine vurarak; "Âtıf efendi kardeşimiz kazandı" derdi.

İDAM SONRASI AİLESİ

Acaba Hocaefendinin şehadetinden sonra ailesi ne oldu?

Âtıf Efendinin yeğenlerinden Bahaddin İmal bey bu konuda şunları anlatıyor: "Tarihini pek hatırlamıyorum. Hatırımda kaldığı kadarıyla, eşi Zahide hanımla kızı Melahat hala dayımın idamından sonra İstanbul'dan buraya (İskilip) geldiler. Köyde az bir müddet kaldılar. Burada kaldıkları müddet zarfında Zahide hanım köydeki hanımlara Kur'an okuttu. Yanlarında Zahide hanımın kız kardeşinin oğlu Semih de vardı,. Köydeki şartlara intibak edemediklerinden tekrar İstanbul'a döndüler. İstanbul'da ne kadar kaldıklarını tam bilemiyorum. Fakat 1960'lara doğru tekrar köye döndüler. Zahide hanım bu gelişlerinde "Kızım, ben bir daha İstanbul'a dönemeyeceğim. Kendin için ise kararını kendin ver" demiş.

"Kelebekler Sonsuza Uçar" adlı filmde de gördüldüğü gibi, Melahat hanım da İskilip'te kalmış. 1989-90'larda 75-80 yaşlarında olan Melahat hanım, babasının bir gece karanlık ruhlu adamlar tarafından evinden götürülmesi ile akli dengesinde hep gelgitler yaşamış. "Bu halim doğuştan değil. Polislerin babamı gözlerimin önünde evden alıp götürmeleri bende büyük bir korku meydana getirdi. Onu bir daha hiç görememem ise, beni yalnızlığa mahkûm etti. Bu hal yaşadıklarımın eseri" demiş.

Araştırmacı-yazar Hüseyin Yılmaz bey bütün ısrarlarına rağmen görüşememiş bu dertli hanımla. "Babam ölmedi, yaşıyor, gidin kendisi ile görüşün" diyormuş Melahat hanım...

Âtıf hocaya uygulanan zulüm akrabalarına da teşmil edilmiştir.

MEZARI

Âtıf hocanın mezarının yeri de mechullere karışmıştır. Emekli astsubay Hasan Sureykan şunları söylüyor bu konuda: "Merhumun mezarını araştıracak oldum. Fakat bulmak ne müm-

kün? Dikimevinden Mamak'a giderken yaklaşık bir kilometre ilerde, sağ tarafta askeri bir mezarlık var. Bu mezarlığın karşısında şimdi bir park var, bir zamanlar mezarlıktı. Merhum Âtıf Hocanın mezarı da bu mezarlıkta idi. Buradaki kabirler 1954 senesinde yakınları tarafından Gülveren'de yapılan Asri mezarlığa nakledilmişler. Âtıf hocanın yakınları sahip çıkmamışlar. Bu durumda mezarın bu parkta kaldığını ve park çalışmalarıyla ortadan kalktığını sanıyorum."

İDAMIN GERÇEK SEBEBİ

Yıllardır bazı çevreler Atıf Hoca'nın, Batı'yı taklit ve şapka konulu eseri bahane edilerek idam edildiğini kabul etmeyip onun vatan hıyaneti yüzünden cezalandırıldığını ileri sürüyorlar. Onlara göre Hoca Teâlî-i İslâm Cemiyeti'nin başkanı olduğu gibi, İngiliz mandacılığını savunan İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin de üyesidir. Fahrettin Öztoprak, Gerçeklerin Işığında İskilipli Âtıf Efendi başlıklı çalışmasında "tarafsız bir gözle, kaynaklara, belgelere, mahkeme zabıtlarına ve 1-3 Şubat 1926 arası savcının iddianamesine ve mahkemenin gerekçeli kararına dayanarak ortaya koyduğu –aşağıya aldığım- tespitleri dikkat çekici ve aydınlatıcıdır:

İSKİLİPLİ ÂTIF EFENDİ'NİN YARGILANMASI VE İDAMI

Cemiyet-i Müderrisîn

İslâm Teâlî Cemiyeti adına bir bildiri yayınlanmıştı. Bu bildiride "Mustafa Kemal ve Kuvayı Milliye maskaraları Yunan askerlerinin önünden kaçıyor. Zavallı saf ve gafil halktan topladıkları askerlere 'siz burada onlarla savaşın, biz de arkalarını çevirelim' diyerek sıvışıyorlar. Yazık ki halkımız Talât, Enver, Cemal, Mustafa Kemal gibi beş on eşkıyanın vücudunu ortadan kaldırmak için gereken fedakarlığı yapmıyor. İngiliz-

leri kızdırdınız, üzerimize Yunanlıları musallat ettiler. Şimdi usulca oturup yenilginin sonuçlarına katlanmak yerine Yunanlılarla harbe tutuşuyorlar. Bu eşkıyaları ve asileri en kısa zamanda bertaraf etmek hepimize farzdır" deniyor. Ancak bildiri Teâlî-i İslâm Cemiyeti değil, "Cemiyet-i Müderrisîn Beyannamesi" (25 Eylül 1919) adıyla yayınlanmıştı. Kaynaklarda ve belgelerde bu şekilde geçiyordu.

Cemiyet-i Müderrisîn'in Kurucuları:

Fatih Dersiamlarından Abdülfettah

Fatih Dersiamlarından Geyveli İbrahim Hakkı

Fatih Dersiamlarından İskilipli Mehmet Âtıf

Beyazıt Dersiamlarından Ermenekli Mustafa Safvet

Cemiyeti Müderrisin Yönetim Kurulu:

Başkan: Fatih Dersiamlarından Mustafa Sabri Efendi.

Başkan Yardımcısı: Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye İbtida-i Dahil Medresesi genel müdürü İskilipli Mehmet Âtıf Efendi.

Katip: Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye İbtida-i Dahil Medreseleri Osmanlı Edebiyatı Müderrisi Ermenekli Mustafa Safvet Efendi.

Üye: Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye üyelerinden Eşref Efendizade Şevketi,

Üye: Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye üyelerinden Saîd-i Kürdi,

Üye: Fatih Dersiamlarından Düzceli Zahid,

Üye: Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Sahn Medreseleri Fıkıh Müderrislerinden Seydişehirli Hasan Fehmi,

Üye: Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye İbtida-i Dâhil Medreseleri Mantık Müderrisi Manisalı Mustafa,

Üye: Fatih Dersiamlarından Asitaneli Hafız Abdullah,

Üye: Dersiamdan Sinoplu Mehmet Emin Efendi'lerdir(6)

Mustafa Sabri Efendi, 4 Mart 1919'da Damat Ferit Kabinesi'nde Şeyhülislâm olunca Cemiyet-i Müderrisîn başkanlığını İskilipli Âtıf Efendi'ye bırakmıştı. Ancak zaman zaman üyeler-

le bir araya gelip onlarla konuşuyordu. Bildiriyi hazırlayanlar Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'yle birlikte Hürriyet ve İtilâf Fırkası üyesi Ermenekli Mustafa Safvet Efendi'ydi. Cemiyet üyesi Saîd-i Kürdî de bu bildiriyi hazırlamada bulunmuş olabilir. Çünkü 1918'de kurulan Kürdistan Teâlî Cemiyeti adına hareket ederek, dönemin hükümetini kuran Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında yapılan ''Özerklik Anlaşması''nda onun da imzası vardı.

Teâlî-i İslâm Cemiyeti

Teâlî-i İslâm Cemiyeti'nin söz konusu bildiriyle herhangi bir ilgisi yoktu. Çünkü o sırada bu cemiyet daha kurulmamıştı. Bildiri "Cemiyet-i Müderrisîn" adına yayınlanmıştı ama, bundan İskilipli Âtıf Efendi ve arkadaşlarının haberi yoktu. Yayınlanan 26 Eylül beyannamesi, "Cemiyet-i Müderrisîn"in yönetim kurulu ve başkanlığını oldukça sarsmış, üyelerinin cemiyetten ayrılmasına sebep olmuş, cemiyet ne yapacağını bilemez bir haldeyken, 10 Kasım 1919 tarihli ve 8171 sayılı *İkdam* gazetesinde bu cemiyet adına bir genel kurul ilanı yayınlanmıştır. Söz konusu gazeteye ilan olağan genel kurul toplantısı olarak verilmiş, ancak 14 Kasım 1919 tarihli cemiyetin genel kurul toplantısında alınan karara göre, "müderrislerden başka insanları da içeriye alalım, vahdet olsun" teklifinin kabul edilmesiyle, Ankara İstiklal Mahkemeleri Zabıtlarında, sayfa 103-108'da da görüldüğü üzere, söz konusu cemiyet "Teâlî-i İslâm Cemiyeti"ne dönüşmüş, "Cemiyeti Müderrisîn"in "Teâlî-i İslâm Cemiyeti" adı altında faaliyetlerine devam edeceği kararı 25 Teşrinisani 1335 tarihli ve 8185 sayılı *İkdam* gazetesinde yayınlanmıştır. Bu gazeteye göre yeni cemiyetin yönetim kurulu:

Başkan: Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye İbtida-i Dahil Medresesi genel müdürü İskilipli Mehmet Âtıf Efendi.

Başkan Yardımcısı: Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Sahn medresesi Arap Edebiyatı Müderrisi Konyalı Abdullah Âtıf Efendi.

Katip: Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Süleymâniye Medresesi Dinler Tarihi Müderrisi Bergamalı Mehmet Zeki Efendi.

Üye: Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye İbtidâ-i Dâhil Medresesi Genel Tarihi Müderrisi Erzincanlı Hasan Fehmi Efendi.

Üye: Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Sahn Medresesi Arap Edebiyatı Müderrisi İstanbullu Şerefeddin Efendi.

Üye: Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye İbtida-i Dahil Medresesi İngilizce Müderrisi Manisalı Hayreddin Efendi.

Üye: Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye İbtida-i Dahil Medresesi Osmanlı Tarihi Müderrisi Tahirü'l-Mevlevî Bey.

Üye: Nişantaşı Sultânîsi Arapça Muallimi Kayserili Şemseddin Efendi.

Üye: Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Sahn Medresesi Usûl-ı Fıkıh Müderrisi Seydişehirli Hasan Fehmi Efendi.

Görülüyor ki bu yeni cemiyette eski cemiyetten yalnız İskilipli Âtıf Efendi ve Seydişehirli Hasan Fehmi vardı. Saîd-i Kürdî ve Eşref Efendizade Şevketi "Teâlî-i İslâm Cemiyeti"ne dahil edilmediler. Çünkü 26 Eylül 1919'da yayınlanan bildiriyle bağlantıları vardı. Bu bildiri yüzünden cemiyetin diğer üyeleri ayrılmışlardı. İslâm Teâlî Cemiyeti işi sıkı tutmaya karar vererek, Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'yi yakın takibe aldı. Şimdi vereceğimiz Mevlevî Tahir Efendi'nin Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'yle tartışmasında da görüldüğü gibi, bu takipte haklıydılar.

"T. Mevlevî -Efendi Hazretleri! Teâlî-i İslâm Cemiyeti adına bir beyannâme neşr edilecekmiş öyle mi?

M. Sabri -Evet, hükümetçe görülen lüzuma binâen öyle bir şey yapıldı.

T. Mevlevî -Peki, ama cemiyetin haberi yok.

M. Sabri -Evet, nikâh-ı fuzûlî kabilinden bir şey oldu.

T. Mevlevî -Aman efendi hazretleri nikah-ı fuzûlîde iltihak rızası lazımdır. Bizse buna razı olamayacağız. Çünkü "Teâlî-i İslâm" siyâsî değil, ilmî ve dinî bir cemiyettir. Biz hükümetin işine karışmayacağımız gibi hükümet de bize karışmasın.

Mustafa Sabri Efendi hiç beklemediği bu cevap karşısında: "Hükümet bir fetvâ neşr etmişti. Fakat onlar da mukabil bir fetvâ ısdar eylediler. Şimdi ilmi bir cemiyet tarafından yazılmış bir beyannâme ile halkın fikrini düzeltmek istiyoruz. Bunun için de en uygunu sizin Teâlî-i İslâm Cemiyetidir."

T. Mevlevî: Efendi Hazretleri! Teâlî-i İslâm buyurduğunuz gibi ehliyetli bir cemiyet ise ilk önce azanın re'yi alınmak ve rızası sağlanmak lazım gelirdi. Yok... öyle değil de her teklife kavuk sallayacak bir güruh ise böyle dalkavuk alayının beyanatı da bir tesir husule getirmez"

Bildiri nedeniyle Tahirü'l Mevlevî ve Mustafa Sabri arasında geçen konuşmalar Ağustos 1920'de meydana gelmişti. Mustafa Sabri Efendi, cemiyet tarafından müzakerede görevlendirilen Tahirü'l Mevlevî'nin bütün ikazlarına rağmen söz konusu bildiriyi gazetede yayınladı. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin marifetiyle Teâlî-i İslâm cemiyeti adına yazılarak bastırılmış bir beyanname, zorla ve bir oldu bittiyle Teâlî-i İslâm cemiyeti idare heyetine imzalatılmaya çalışılmıştı. Ancak İskilipli Âtıf Efendi'nin ve Tahirü'l Mevlevî'nin buna karşı koymaları, cevaz da vermemeleri üzerine mühürsüz ve imzasız olarak Yunan uçaklarınca Anadolu'ya atılacaktı.

Mahkemenin Teâlî-i İslâm Cemiyeti'yle ilgili sorusu üzerine Tahirü'l Mevlevî'nin, "Evet, fakat dinî ve ilmî bir cemiyet diye girmiş, işin içine siyaset karıştırılmak istenilince oradan da istifa etmiş, hatta istifamı Mahfil mecmuası ile ilân etmiştim" dediğine ve İskilipli Âtıf Efendi'nin bu bildiriyi "23 Teşrin-i evvel (Ekim 1920) tarihli ve 1034 sayılı Vakit Gazetesinde" tekzip etmesine, bakılır ise olaydan sonra söz konusu bildiri nedeniyle her ikisi de cemiyetle ilişkisini kesmişti. Bunu da Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları'nda görürüz.

Ankara'da Sorgulanması

"Zeynelabidin adında bir kişinin İstiklal Mahkemesi'ne, "şapka yasasına karşı halkı ayaklandırmaktadır" ihbarında

bulunması sonucu Âtıf Hoca 7 Aralık 1925'de tutuklandı." Sinop İstiklal Mahkemesi tarafından berat etmesine rağmen o, Mahkeme üyesi Kılıç Ali ve Mahkeme reisi Kel Ali tarafından Ankara'ya apar topar getirtilip sorgulanmaya başlandı.

İskilipli Âtıf Efendi'nin sorgusu 26 Ocak 1926'da başlamıştır. Sorgu 3000 adet basılan "Frenk Mukallitliği ve Şapka" kitabına dairdir. Bu kitapları nerelere, kimlere, kaç adet gönderdiği bir bir sorulmuş, 111'i sayfaya kadar 1390 adet kitap satışı veya gönderildiği çıkarılmış, iade edilenler sorulduğunda bunların 160-170 adet olduğunu, İşkodra'ya, Silstre'ye ve Şumnu'ya gönderildiklerini belirtmiş, 112. Sayfada 1610 kitaba ne olduğu sorulmuş, Âtıf Efendi hükümetin 1600 adet aldığını ifade etmiş, evinin arandığında kitapları arasından 3 adet çıktığını belirtmiş, kendisinde bir adet bile kalmadığını zikretmiştir. 112. Sayfada birden bire laf Giresun'da bulunan iki kişiye getirilmiş, Âtıf Efendi, Hasan Efendi'yi tanırım, ancak Muharrem Efendi'yi tanımam demiş, laf Tahir Efendi'ye gelmiş, 113. Sayfada Kılıç Ali sorguya katılmış, onun Teâlî-i İslâm Cemiyeti'nde üye olduğunu söylemiş, sorgucu (bu herhalde Dr. Reşit Galip) lafı almış, kitap gönderdiğin kişiler kitapçı değil, öyleyse bu kitapları ne diye onlara gönderdin, bunun gizli bir amacı var, demiş.

Âtıf Efendi,

- "Eğer Kürdistan'a göndermiş olsaydım buyurduğunuz doğru idi. Ancak ben Anadolu'nun göbeğine gönderdim. Karahisar'a gönderdim.

- İmkan bulsa idin oraya da gönderirdin.

- Gizli bir maksadım olsa idi, oralara da göndermek için çareler bulurdum.

- Buradaki isimler hep görünümü kurtarmak için yazdığın isimlerdir.

Kel Ali:

- "Zatı alileriniz gazetecilikle iştigal ediyorsunuz. Yazdığınız makalelerden hiç yayınlanmayanlar var mı?

- Bazan olur.

Kel Ali:

- Hilafet Meselesi münasebetiyle yazıp da neşretmediğiniz makale var mı?

- Neşrolunmuştur. Bir forma bastırdım.

Kel Ali:

- Hilafetin neseb ile mi, tayin ile mi olacağına dair olan makaleniz neşrolundu mu?

- Evet, Beyanülhak'ta neşrolundu. Bundan bir forma da bastırdım. Fakat bunun için bir şey mi buyrulur efendim."

Sorgucu, herhalde Dr. Reşit Galip lafa karışır:

- "Bir suç teşkil ettiği için sormuyorlar. Yalnız sizin düşüncenizi ve mefkurenizi anlamak için soruyorlar. Biz sizin işlerinize bakıyoruz, sen merak etme. Sen en karanlık günlerde Tealî-i İslâmcılık yap, Mustafa Sabri'nin yanında yer al da, sonra karşımızda şöyle böyle söyle. Sözleriniz hiçbir gerçeğe uygun değildir.

- Bu hususta size belge gösterdim.

- Ne belge?

- Mustafa Sabri ile beyanname meselesini görüşse idim tekzip etmezdim.

- Bilakis bu sizin kasdınızın devamı için bir tertip olur.

- Niçin öyle olsun. Ben de onlarla beraber olur, beyannameyi tasdik için ısrar ederdim ve imza ederdim. Halbuki açıkça muhalefet etmişimdir. Resmi vesika gösteriyorum. Hakkımda olumlu kanaat sahibi olmak lazım gelir, gelmelidir. Tasdik etmeyelim diye en fazla ısrar eden adam oldum. Eğer Mustafa Sabri ile alakam olsa idi ısrar etmezdim.

- Belge göster"

Âtıf Hoca:

- "Belgeyi arz ediyorum. Vakit Gazetesi'nin 1034. nüshasında tekzibnamem (tekzip – yalanlama) duruyor. Şimdi bu durup dururken, bendenize vesika (evrak) sormak bilmem nasıl olur?

- Sen bu tekzipnameyi (ancak) bir gizli maksat için yaparsın.

- Ne maksadı beyefendi?

- Çünkü gördünüz ki, bunlar Yunan tayyareleriyle (uçak) atıldı ve aksi tesir yaptı. Anadolu halkı Milli mücadeleye daha fazla destek vermiştir. Siz de bu kötü durumdan kurtulmak için bunu yaptınız.

- Eğer öyle olsa idi, onlarla beraber olurdum, cemiyete devam ederdim. Halbuki devam etmedim. Bu da bir delildir. Eğer bu düşünceniz akla gelebilirdi."

- Sus! Bizi çileden çıkarma! Hürriyet ve İtilaftan ve Mustafa Sabri'den destek alarak bu cemiyeti kurduğun buradan belli oluyor. Sen hala onlardan ayrıyım diyorsun. Biz budala olmalıyız ki, bu sözlere inanalım. Bol bol atıyorsun. Çıkarın."

Ali Haydar Efendi'nin sorgusuna 31 Ocak'ta başlanmış, o gün bitirilmiştir. Çünkü mahkemenin 1 Şubat'ta başlaması gerekmektedir. Ali Haydar Efendi'nin sorgusu 178-180 arası üç sayfadır.

O dönemlerde, yani İstiklal Mahkemelerinde sorgulamayı savcıların yanında hakimler, mahkeme başkanı, üyeler de yapabiliyordu. Sanık hücresinden, ya da koğuşundan alınır, odaya getirilir, sorgulanmaya başlanırdı. Sorgulayan kimsenin yanında muhakkak bir katip bulunur, o söylenen sözleri not alırdı. 26-31 Ocak arasında vuku bulan söz konusu soru ve cevaplar sorgulama safhasında tutulmuş notlardan alınan kısımlardır. Mevlevî Tahir Efendi İskilipli gibi aynı süreçten geçmiş, mahkemeye hapishaneden yedi defa götürülmüş, dördünde mahkeme edilmeden, birinde iddianameyi dinleyerek, birinde muhakeme edilerek, sonunda da hakkında beraat kararı verilerek. Bu bilgilerden biz sorgulama safhasının 4 aşamada geçtiğini anlıyoruz.

1. Mahkeme

İskilipli Âtıf Efendi, Ankara'da görülen mahkemesinin ilk savunmasında, risaleyi yani 32 sayfalık *Frenk Mukallitliği ve Şapka* adlı kitabını kanunun çıkmandan önce yayınladığını, yaz-

dıklarıyla ilgili görüşlerinden vazgeçmediğini, ancak kanuna karşı saygılı olduğunu, bu nedenle devlete karşı herhangi bir harekette bulunmadığını söyledi.

-.....

Âtıf Hoca:

- "Beyefendi; bendeniz, zat-ı âlinize (size) resmî belge sundum ve Ferid Paşa hükümetine karşı kalemimle mücadele ettiğimi açıkça ispat ettim.

- Ne ile ispat ettin? Sıkılmıyor musun, bunu nasıl söylüyorsun? Biz senin söylediğin sözlere inandık mı? İnanmak mecburiyetinde miyiz?"

Âtıf Hoca:

- "Vakit Gazetesinin 1034. nüshasında ki tekzibi kim yazdı?

- Ben de sana cevap verdim, bunu din perdesi altında kötülüklerinize daha fazla devam etmek için yaptınız.

- Beyefendi ben deli olmalıyım ki, kendi yaptığım işleri kendim yalanlayayım.

- Cemiyet namına rol yapıyorsunuz. Sana sorarım. Tüzüğünüzde vatan müdafaasına, mücadeleye dair ufak bir madde, bir fıkra göster.

- Beyefendi bu bir hayır cemiyetidir.

- Sus, sus; bir parça utan! Saçın, sakalın ağarmış, utanmak nedir zerre kadar bilmiyorsun."

İskilipli Âtıf Efendi'yi de anlatan Prof. Dr. Ergun Aybars'ın *İstiklal Mahkemeleri* adlı eserinden:

-"...İnkâr filan edeyim deme! Temyizsiz, istinafsız bir mahkeme karşısında bulunuyorsun. Ufak bir yalan söylersen okkanın altına gidersin."

- .....

-"Hocam ruhun karanlık."

- .....

- "Anlaşılıyor ki, İstiklal mahkemesi kanunlarına biraz daha şiddet lazım. Senin gibi muzır adamlara bir iki sual sorduktan sonra hemen hükmü vermeli."

- .....

Savcı Necip Ali 3-10 yıl hapis istedi. Mahkeme zabıtlarında bunun için, "Şapka ve bu yüzden meydana gelen hâdiselerin failleri olmakla maznun bulunan eshastan (şahıslardan) Babaeski sabık müftüsü Ali Rıza Hoca'nın idamına, İskilipli Âtıf, Süleyman, Fettah, Tahir, Mes'ut, saatçi Süleyman, Erzurumlular'dan Osman, Mehmed, Telgraf Müdürü Halid, Yusuf Kenan Hoca ve efendilerin de üçer seneden az olmamak üzere hapis ve küreğe konulmalarına, Hasan oğlu Samih, Aras Şirketi Müdürü Cafer ismail, Sabuncuzade Mustafa ve Zühtü ile Tahir-ül-Mevlevî hocaların nefyine, Tevhid-i Efkaf muharrirlerinden Ömer Rıza'nın hudut haricine tardına, Gostuvar'lı Hüseyin, berber Mustafa, Ispartalı Hüseyin ve kardeşi ile kitapçı Mihran ve İhsan Mahfi efendilerin de beraatlarına karar verilmesini talep ederim" denilmektedir. Bu savcının isteğidir.

O günkü duruşmada mahkeme başkanı Kel Ali, "(...) *Frenk Mukallitliği ve Şapka* adındaki kitabı yazdığı ve muhtelif bölgelere göndererek halkı isyana teşvik ettiğinden dolayı 7/12/1341 (M.1925) tevkif edilen Fatih Dersiamlarından Hoca Âtıf (..) ve diğer arkadaşları haklarında yapılan muhakemeleri neticesinde: İskilipli Âtıf ve Babaeski eski Müftüsü Ali Rıza Efendilerin salben (asılarak) idamlarına... karar verildi" dedi, ancak bu karara Savcı Necip Ali itiraz etti, sanıkların savunmalarını yapmadığını belirtti, karar bir sonraki mahkemeye bırakıldı. 2 Şubat 1926'dan önceki 1 Şubat'taki mahkemede Bolu'lu Nizamettin Saraç Bey de bulunmuş ve mahkemenin safahatını "Zannedersem 1926 veya 1927 seneleriydi" diye başlayarak bir bir anlatmıştır. Onun, "Mahkeme son müdafaaları dinlemek ve hükmünü vermek üzere ertesi güne tehir olundu" demesinden anlaşılacağı üzere mahkemenin yapıldığı gün 1 Şubat'tır, yazıda belirtildiği gibi 2 Şubat 1926 değil.

2. Mahkeme

Tahiru'l-Mevlevî anlatıyor: "Yine bir uykusuz gece idi. Nasıl olduysa bir ara daldım ve şöyle bir rüya gördüm: Şeyh Ali Haydar Efendi ile ikimizin müşterek bir maaş cüzdanı varmış. Bu cüzdanla vezneyle müracaat etmiştim. Maaş alacakmışım. Veznedar, bir iki kâğıt para verdikten sonra:- "İstersen bir de altın vereyim" teklifinde bulundu. - "Aman lütfetmiş olursunuz, çoktandır rü'yetinden mahrumum. Gurbette hemşehri görmüş gibi olurum" dedim. Veznedar, kenarı kırık bir altın verdi. Bunu görünce: -"Aman bir lütuftur ettiniz bari tam olsun. Şunu değiştiriverin" ricasını ettim. Onu aldı, Mevlevî Külahı şeklinde altından mamul tam bir sikke verdi. Aldım ve uyandım. Namazdan sonra bu rüyayı Ali Haydar Efendiye anlattım. İyiye yordu: -"Altın'ın değişmesi, hakkındaki hükmün değişeceğine, maaş cüzdanının müşterek olması ikimizin beraatına işarettir." dedi."

Tahir Mevlevî rüyasını anlatırken mahkeme öncesinde "Âtıf Efendi:- Ben de Kainatın Efendisi'ni gördüm. Bana "yanıma gelmek dururken ne diye müdafaa karalamakla uğraşıyorsun?" dedi.

2 Şubat 1926'da sanık savunmalarından sonra verilen mahkeme kararı:

"Erzurum, Rize, Giresun isyan hadisleriyle alakadar ve iş bu hadiselerin tertip edilmesi ve yayılmasından sorumlu ve öteden beri hükümet tarafından yapılan yenilik ve inkılap hareketlerine karşı bir muhalefet hareketi oluşturmak ve şu anki hükümet aleyhine propagandada bulunmak suçuyla 3/12/1340 (m.1925) tarihinde taht-ı tevkife alınan" *Frenk Mukallitliği ve Şapka* adlı risalenin çıkan isyanların sebebi ve tahrik unsuru olduğu, basımı ve dağıtımı için çalışıldığı, yeniliğe ve cumhuriyete daimi bir düşman vaziyetindeki adı geçen şahsın son isyan olayı ile manen ve maddeten alakadar olduğu" gerekçesiyle "Türkiye Cumhuriyeti Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu'nu tamamen veya kısmen tağyir... ve ifa-yı vazifeden men'ine cebren

teşebbüs edenler idam olunur" hükmüne dayanarak" 55. maddeden "İskilipli Hoca Âtıf ve Babaeski eski müftüsü Ali Rıza Efendi hakkında salben idam kararı alınmıştır.

Kararın devamında;

Çeşitli bölgelerde meydana gelen isyan hadiseleriyle ilgili oldukları iddiasıyla Uşaklı saatçi Mustafa Asım, gazete muharirlerinden Ömer Rıza, Nuriosmaniye Camii İmamı Hafız Osman, Rize'den Gevelizade Yahya, yüzbaşılıktan emekli Hazer,oğlu Muhyiddin, Maarif Vekaleti mümeyyizlerinden İhsan, Dağıstanlı Seyyid Tahir, Aziz bin Mahmud, Balıkçı Mustafa ve biraderi Hüseyin, Kitapçı Aziz, Cihan Kütüphanesi sahibi Mihran, Şeyh Ali Haydar, Berber Mustafa, Saatçi Hafız Nafiiz, Gostuvarlı Hasan, Uşaktan saatçi emekli Teğmen Halid, Sürmeneli Hafız Ali, Tahiru'l Mevlevî, Erzurumlu Cafer Beyler'in haklarında iddia olunan fiillere karıştıklarına dair vicdani kanaat temin edecek kanuni deliller bulunamadığından beraatlerine ve başka bir sebeple tutuklu değillerse salıverilmelerine oy birliği ile karar verildi.

İşbu zabıt (onüç defterden) dörtyüz iki sahifeden ibarettir

8 / 2/ (1)926

(Ankara İstiklal Mahkemesi) mühür imza"

Bir gün önce Savcı Necip Ali tarafından hakkında 3-15 yıl ağır hapis cezası istenen İskilipli Âtıf Hoca için mahkeme başkanı 2 Şubat 1926'da da idam kararı vermişti. Böylece bir kanunun geçmişe doğru işletilerek temel bir hukuk kuralı ihlal edildiği gibi, savcının talebinden derece olarak değil, mahiyet itibarıyla çok farklı bir ceza verilerek hukuk tamamen katledilmişti.

Fil-vaki Tahirül Mevlevî, Ali Haydar Efendi ve İskilipli Âtıf Hoca'nın sohbetlerinden birkaç saat sonra iki rüya aynen tabir edildiği gibi oldu. Tahir-Mevlevî hakkında, savcı 3 yıl hapis talep etmişken, o yatacağı üç yılın hesabını yaparken, karar açıklandığında gördü ki beraat etmiş. Ancak, nasıl olur da savcının sanık hakkında 3 yıl hapis istediği bir davadan idam kararı çıkabilirdi. Âtıf Efendi için verilmişti bu karar. O söz ko-

nusu haberi aldıktan sonra: - "Göreceksin Ali Haydar Efendi beni yarın asacaklar, çünkü haberi Allah Resulü verdi" dedi. Günlerden 2 Şubat'tı.

İdamla İlgili Gerekçeli Karar

3 Şubat 1926'da Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından İskilipli Mehmet Âtıf Efendi hakkında açıklanan gerekçeli kararı okuyalım:

"Bunlardan Hoca Âtıf Efendinin Türkiye Cumhuriyeti'nin yenilik ve ilerlemeye doğru attığı adımlara mani olmak ve halkı isyan ve irticaa teşvik etmek kastıyla İstanbul'da 1924 sonlarında *Frenk Mukallitliği ve Şapka* adlı eseri yayınladığı ve muhtelif vasıtalarla memleketin muhtelif mahallelerine dağıttığı sıralarda İstanbul Polis Müdüriyeti tarafından Birinci Şube raporuyla 24/8/1341 (1925) tarihi ile Dahiliye Vekâleti'ne ihbar edildiği, adı geçen vekâletin 26/9/1341 (1925) ve 4717 numaralı emirleri ile mezkûr risalenin toplatılmasının ve dağıtılmasının yasaklanmasının İstanbul'a bildirildiği ve kitapların bir miktarına el konulduğu hâlde, emrin uygulanışı tarihinden bir müddet sonra adı geçen eserin isyânın çıktığı mıntıkalarda yapılan aramalarda elde edilmesi ve muhakemeleri yapılan maznûnlara yöneltilen suallerden eserin isyandan bir iki ay evvel bahsedilen muhitlere gelerek elden ele gezdirilmek sûretiyle gizliden gizliye okunduğu ve Şapka İksâsı Hakkındaki Kanunun kabul edilmesi üzerine muhtelif mahallerde şapka aleyhinde propaganda da bulunan kişilerin tevkifi esnasında yapılan aramalarda bahsedilen esere tesadüf edildiği ve yapılan tahkikatta adı geçen eserin masum halkın fikirlerini iğfal ve irticaa teşvik maksadıyla Anadolu'nun içlerine ve bilhassa doğu vilayetlerine ücretsiz olarak gönderildiği ve eserin basımı ve dağıtımı hükümetçe men edildiği halde basımı ve dağıtımı için gayretler gösterildiği çeşitli bölgelerdeki isyanın çıkışında amil ve en mühim tahrik vâsıtası olduğu ve Âtıf Efendi; geçmiş hayatı itibarıyla de 31 Mart irticâ hadisesinde ve Mahmut

Şevket Paşa merhumun katledilmesinde de alakadar bulunduğundan çeşitli suçlar ile cezaya çarptırıldığı ve Sinop'a sürüldüğü ve bundan başka Millî Mücâdelenin en buhranlı zamanında Anadolu içlerine doğru uzanmış olan işgal ordusuna mukavemet edilmemesi hususunda başkanlığını yaptığı Teâli-i İslâm Cemiyeti adına düzenlediği beyannâmeleri sonradan aldığı çeşitli inkâr tertiplerine rağmen Yunan tayyareleriyle istiklâli ve hayat hakkı için mücadele eden Anadolu köylerine attırdığı ve yeniliğe ve Cumhuriyete dâimî bir düşman vaziyeti almış olan adı geçen kişinin son isyan hâdisesi ile maddeten ve mânen alâkadar bulunduğu birçok delil ile anlaşıldığını ve ortaya çıktığı için hareketinin karşılığı olan Kanun-ı Cezâ-yı Umumînin 45. maddesinin "Her biri cürmün husûlü maksadıyla ef'âlimiz buradan beri ya birkaçını icrâ eylerse eşhâs-ı mezkûreye hem fiil denilir ve cümlesi fâil-i müstakil gibi mücâzat olunur." diyen muharrer fırkası dolayısıyla adı geçen kânunun 55. maddesinin "Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu tamâmen veya kısmen tağyir.. veya ifâ-yı vazifeden men'ine cebren teşebbüs edenler idam olunur" diyen muharrer fıkrası mucibince" "İskilipli Âtıf Hoca ve Babaeski Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin asılarak idamlarına oy birliği ile hükmetti. Diğer sanıklardan Şeyh Süleyman, Hasankale Telgraf Müdürü Halid, Uşaklı Köseoğlu Ahmet, Ayıntabî Salih, Yusuf Kenan, Suud'ül Mevlevî on sene küreğe, Sabuncu Süleyman, Kamilpaşazade Muhlis on beş sene küreğe, Merakib Ali, Hoca Osman, Hacı Bey, Hoca Mehmed, Kara Sabri, Erzurumlu mütekaid Yüzbaşı İsmail Efendi'ler yedi sene, Fatih Türbedarı Hasan Efendi beş sene hapse mahkûm edildi. Hoca Tahir, Hoca Fettah Efendi'lerin üç sene Adana'ya sürülmesine, Seydişehirli Hasan Fehmi Efendi'nin üç sene Isparta'ya sürülmesine, Erzurumlu Samih, Muhsin, Sabuncuzade Mustafa, Zühtü Efendi'lerin üç sene İstanbul'a sürülmelerine hükmedildi. Ayrıca Cafer, Mustafa Asım, Tevhid-i Efkâr yazarlarından Ömer Rıza(Doğrul), Hafız Osman, Yahya Cafer'in oğlu Muhiddin, İhsan Mahvi, Seyyid Tahir, İstanbul İmam Hatip Kâtibi Aziz Mahmud, Kitapçı Mihran, Yağlıkçızade Mustafa ve Hüseyin,

Şeyh Ali Haydar, Berber Mustafa, Saatçi Nafiz, Gostivarlı Hasan, Mülazım Halid, Sürmeneli Hafız Ali, Tahir'ül Mevlevî ve Erzurumlu Cafer Bey'lere de beraat verildi."

İDAMLAR

Gerekçeli karar 3 Şubat 1926'da mahkeme tarafından saat 10'da verilmişti. O gün serbest bırakılan Mevlevîül Tahir Efendi, bir otel odasına varıp yerleşmiş ve dinlenmeye başlamıştır. O gün boyu otelden dışarı çıkmamış, sabaha kadar otelde kalmıştı.

Kel Ali'ye göre İskilipli Âtıf Efendi, idamı hak etmişti. Ancak mahkeme reisi olarak o, gerekçeli kararda belirtildiği gibi, işin içine ihanet ve düşmanla işbirliğini de sokuşturmuş, ancak bu gerekçeli kararda onun yayınlamış olduğu *Frenk Mukallitliği ve Şapka* adlı eserin halkı isyana teşvik ve kanuna karşı gelmeye sevk ettiği uzun uzun anlatılmış, İskilipli Âtıf Efendi kast edilerek, "Cumhuriyete dâimî bir düşman vaziyeti almış olan adı geçen kişinin son isyan hâdisesi ile maddeten ve mânen alâkadar bulunduğu birçok delil ile anlaşıldığını ve ortaya çıktığı için hareketinin karşılığı olan Kanun-ı Cezâ-yı Umumînin 45. Maddesi"ine göre idamına hükmedilmiştir. Yani hem Mahkeme kararında, hem de gerekçeli kararda zikredilen ifadelerde görüldüğü gibi, İskilipli Âtıf Efendi, düşmanla işbirliği yapmakla değil, Sinop İstiklal Mahkemesi'nde berat ettiği halde, şapka kanununa muhalefet, hatta bu nedenle halkı isyana teşvik etmekle suçlanarak, idamına hükmedilmiştir.

İskilipli Âtıf Efendi bildiri nedeniyle idam edilmiş olsaydı 3 Şubat'ta, saat 10'da serbest bırakılan Mevlevî Tahir Efendi'nin de idam edilmesi gerekti. Ancak gerekçeli kararda idamın asıl sebebi şapkaya muhalefet olmasına rağmen, kararın baş kısımlarına mahkemede sorulan sorular, tatmin edici cevaplar alındığı halde konulmuş, vatan hainliği gibi, yani öyle bir ima verilmeye çalışılmış, tabi ki verilen cevaplar onun suçsuzluğunu

ispatladığı için, idam kararı şapkaya ve kılık kıyafet kanununa muhalefet gereğiyle, bu kanun çıkmadan önce onun yazmış olduğu eser, eserin dağıtımı ve söz konusu eserin toplumda isyana yol açması neden gösterilerek verilmiştir. İskilipli Âtıf Efendi'nin şapka nedeniyle değil, düşmanla işbirliği yapmak ve o sebeple bildiriye imza atmakla idam edildiğine dikkat çekenlere, mahkemenin kararını ve gerekçeli kararı, hatta 4 Şubat 1926'da yayınlanan ve "İrtica kitapları müellifi olup, İstiklal Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilen İskilipli Âtıf Hoca hakkındaki idam hükmü bu sabah infaz edildi" denilen gazete haberlerini iyi okumalarını salık veririm.

Düşünülmeden, iyi hesap edilmeden, mahkeme safhasındaki sorular toplanmış, özetlenmiş ve söz konusu gerekçeli karara mahkemenin kararı da ufak hafif değişiklikle eklenerek, gerekçeli karar alelacele verilmiş, bu da mesai başladıktan itibaren bir saat gibi kısa süre içinde yapılmış ve okunmuştur. İskilipli Âtıf Efendi cemiyetin başkanı, Tahirü'l Mevlevî ise onun yardımcısıydı. Aynı suçtan diğeri berat etmişti. Bu da gösteriyor ki, İskilipli Âtıf Efendi'nin idamının gerekçesi bildiriden değil, Sinop İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak berat ettiği, Frenk Mukallitliği adlı kitaptan ve bu kitabın toplumu isyana sevk etmesinden kaynaklanmaktadır.

İskilipli Âtıf Efendi ve Ali Rıza Efendi 3 Şubat Çarşamba günü, gerekçeli kararın okunmasından, yani saat 10'dan sonra alelacele, bekletilmeden idam edilmişler (bu iş gerekçeli karar hazırlanmadan ve okunmadan da yapılmış olabilir), serbest bırakılanlar ise salıverilmişlerdir. Çünkü 4 Şubat 1926'da çıkan gazeteler bu idam haberini vermiş, ayrıca söz konusu haberle birlikte Babaeski müftüsü Ali Rıza Efendi'nin de idamını haber olarak vermişlerdir. O dönemlerde gazete basımı günümüzdeki gibi bir iki saat içinde değildi, harfler matbaada birer birer dizilir, gazete de gün doğmadan piyasaya sürülmeye başlanırdı. 3 Şubat'ın haberi ancak 4 Şubat'ta verilebilirdi. Gerçi gazetede bu sabah idam edildi denmektedir ama, söz konusu sabah dün de olabileceği gibi, gazeteye de öyle ha-

ber yapılması söylenmiş veyahut haber o gün yapıldığından, çıkacağı gün itibariyle değil, haberin yapıldığı gün itibariyle çıkmış olabilir. Haberi veren gazete Hakimiyeti Milliye hükümetin ve devletin gazetesidir.

Mevlevî Tahir Efendi, 4 Şubat 1926'da sabah namazından sonra meclis binası önüne gelince meydanda sallanan iki ceset görür. Ali Rıza Efendi'nin idamı da 3 Şubat 1926'daydı. Ulucanlar Cezaevi kayıtlarında her iki idamın yapıldığı gün 3 Şubat 1926 olarak var. Her iki cesedin Ulucanlar'daki idamdan sonra 4 Şubat günü sabahtan itibaren Meclis önünde saldırılma ihtimali var. Çünkü Tahir Efendi, İskilipli Âtıf Efendi'nin de darağacına asılı haldeki cesedini sabah Ulus'taki Meclis binasının önünde gördüğünü söylüyor, koskoca adam yalan söyleyecek değil ya. 4 Şubat gazete haberinde, bu sabah dense de, idam 3 Şubat'ta gerçekleşmiş, Tahir Efendi de bunu gazetenin çıktığı gün görmüştür.

ALİ HAYDAR EFENDİ MESELESİ

İstanbul'dan Ankara'ya getirilen Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin sorgulaması 31 Ocak 1926'da yapılmıştı. Onun bu sorgulaması kanaatimize göre mahkemenin İskilipli Âtıf Efendi'ye dair son sorgulamasıdır. Mahkemenin ilk duruşması 1 Şubat 1926'daydı. İkinci duruşma 2 Şubat'ta yapılmış, o gün idam kararı verilmişti. Birinci Mahkemenin görüldüğü gün Ali Haydar Efendi'yle aralarında münakaşa da kayda alınmıştır. O kayıtlar "Ancak ne hikmetse(!) bir sonraki celsenin kayıtları meclis arşivinden yırtılarak yok edilmiştir. Âtıf Hoca, Ali Haydar Efendi'ye ne demiştir, cevap ne gelmiştir; şu an bilinmiyor ya da belgelenemiyor" deniyor ki, bir sonraki celse 2 Şubat 1926'daki celsedir. Mahkeme tutanakları günümüzde bile gizleniyor. Ancak İskilipli Âtıf Efendi hakkında Şeyh Ali Haydar Efendi, serbest bırakıldıktan sonra onun aleyhinde herhangi bir söz sarf etmemiş, İskilipli Âtıf Efendi'nin çok yakın arkadaşı Tahirü'l Mevlevî'yle münasebetini uzun süre devam ettirmiştir.

Âtıf Efendi'nin tartıştığı kişi kanaatimce bir başkasıdır. Bu kişi onu ihbarda bulunan ve 1. Mahkemede şahit olarak dinlenen Zeynelabidin adlı kişi olabilir. Ancak kayıtlar yok edilmiştir. Bu kişi İstiklal Mahkemesince tutuklanan, ancak vermiş olduğu ifadesinden sonra serbest bırakılan birisi olabilir. İstiklal Mahkemesi tarafından tutuklanan, ancak mahkeme safhası dışında tutulan bir kişi vardır. Ona Zeynelabidin de denmektedir. Bu kişi şeyhtir. Şeyhliği nedeniyle Şeyh Ali Haydar Efendi'yle karıştırılmaktadır. Söz konusu kişinin Saîd-i Kürdi'yle arası çok iyidir. Saîd-i Kürdi, Cemiyeti Müderrisin yönetim kurulunda üyeydi. Onun, söz konusu cemiyetin işgal kuvvetlerini destekleyici ve Milli mücadeleciler aleyhine hazırlanan ve gazetede yayınlanan bildiriyle bağlantısı da vardı. Bu nedenle İskilipli Âtıf Efendi tarafından cemiyetten uzaklaştırıldığı gibi, Cemiyeti Müderrisin'in yerine kurulan Teâlî-i İslâm Cemiyeti'nde yönetim kuruluna alınmamıştı. O nedenle Âtıf Efendi'ye kin beslemesi ihtimali var. Saîd-i Kürdi'nin arkadaşı ve sırdaşı Zeynelabidin, kılık kıyafet ve şapka kanuna muhalefet etmek nedeniyle değil, dini siyasete alet etmek nedeniyle gözaltına alınınca bildiklerini, bu kişi hatta işi bir az fazla abartarak açıklamıştır. Zaten bütün tutuklamalar da onun gözaltına alınmasından sonra başlıyor. O tutuklamalardan biri Alaşehir'de, diğeri Kayseri'de gerçekleşmiş, Nuriosmaniye Camii İmamı Hafız Osman, Ömer Rıza Doğrul, İskilipli Âtıf Efendi, Tahirü'l Mevlevî ve Şeyh Ali Haydar Efendi de tutuklanmıştır.

"Ali Haydar Efendi'nin de aynı davadan yargılanırken verdiği ifadeler ve ilerleyen süreçtir. Mahkeme başkanı Zalim Kel Ali'nin karşısında şapka davasından yargılanırken şapka-sarık konusuna girmek şöyle dursun Âtıf Hoca'nın ilmen düşük olduğunu ve tarikat karşıtı bir adam olduğunu beyan eden Ali Haydar Efendi şaşırtıcı bir uslüpla mahkemeye ifade vermektedir. Fakih Âtıf Hoca'yı düşük bir insan gibi lanse eden Ali Haydar Efendi ile Âtıf Hoca bir sonraki celsede yüzleşeceklerdir ve yüzleşirler. Ancak ne hikmetse(!) bir sonraki celsenin kayıtları meclis arşivinden yırtılarak yok edilmiştir. Âtıf

Hoca, Ali Haydar Efendi'ye ne demiştir cevap ne gelmiştir şu an bilinmiyor ya da belgelenemiyor."

Ali Haydar Efendi hakkında yazılan yazıda, Mahkemenin "zabıt sahifeleri 18'den 190'a kadar yırtılmış. Bu sahifelere neler kaydedilmişti. O heyeti şahane! Ali Haydar Efendi'ye neler sormuştu, o zatı mübarek nasıl cevaplamıştı ve bu cevaplar kimleri rahatsız etmişti bu bugün için meçhul."

Gördüğümüz gibi, Ali Haydar Efendi'yle mahkeme heyeti arasında geçen konuşma ve tartışmalar, İskilipli Âtıf Efendi'ye mal edilmekte, bir soru işareti bırakılmaktadır. O kısımlar Zeynelabidin denen kişiyle de ilgili olabilir. Koparılıp yok edilen 181-189 sayfalardır, 190. Sayfadan devam dilmektedir. "Bu bölümde muhtemelen İskilipli Âtıf Efendi'yle Ali Haydar Efendi arasındaki yüzleştirilmesi vardır" denilmektedir. Yani notu düşen Ahmed Nedim bundan pek emin değildir.

ESERLERİ

Nazar-ı Şeriatte Kuvve-i Berriyye ve Bahriyye 'nin Ehemmiyet ve Vücubu, İstanbul, 1326.

Muînu't-talebe, İstanbul 1326.

Medeniyyet-i Şer'iyye ve Terakkiyât-ı Diniyye, İstanbul, l329.

Şeriat Medeniyyeti, s. nşr. Sadık Albayrak, İstanbul, 1975.

Mir'âtü'l-İslâm, İstanbul, 1332.

İslâm Yolu, İstanbul, l338.

Yeni İlmihal: İslâm Yolu, s. nşr. S. Hüküm, İstanbul, l99l.

Tesettür-i Şer'i, İstanbul l 339.

İslâm Çığırı, İstanbul, 1339.

Din-i İsâm'da Men'-i Müskirat, İstanbul, 1340.

Frenk Mukallidliği ve Şapka, İstanbul, 1340; nşr. Ömer Faruk, İstanbul, 1994.

Frenk Mukallidliği ve Şapka, Din-i İslâm 'da Men'-i Müskirat ve Mir'âtü'l-İslâm adlı eserleriyle *Sebilürreşad, Beyanü'l-Hak, Mahfil* ve *Alemdar*'da çıkan bazı yazıları bir araya getirilerek *Frenk Mukallitliği ve İslâm* adıyla Sadık Albayrak tarafından yayımlanmıştır (İstanbul l 976).

Ayrıca *Frenk Mukallidliği ve Şapka*'nın dışındaki bütün eserleri ve yazıları İskilipli Âtıf Hoca Nasıl İdam Edildi? (*İskilipli Âtıf Efendi ve Tüm Eserleri*; haz. Sadık Hocaoğlu . İstanbul, ts.)

Ve yazma halindeki Mülteka Tercümesi İslâm Fıkhı adıyla yeni harflerle neşredilmiştir (haz. Mümtaz Habip Güven – Abdullah Sivridağ, İstanbul, 1994) .

Mahfil Dergisinin birçok sayısında Âtıf Hoca'nın bazı kitaplarının ilanı çıkmış, bunların bazıları hem Hoca'nın o tarihlerdeki vazifesi hem de kitablarının mahiyet ve değerine ışık tutuyor:

İslâm Yolu:

Mahfil'in 3. Sayı, 37. Sayfasındaki ilan şöyle (ifadeyi biraz sadeleştiriyorum):

Fatih dersiâmlarından ibtidâ-i dahil medresesi genel müdürü İskilipli Âtıf Efendi tarafından yazılmış olan bu eser her müslümanın bilmesi gereken İslâm inanç, amel (uygulama), ahlâk, âdâbı ile bunların fayda ve hikmetlerini ve bunlara ek olarak sosyal ve siyasi hayata dair İslâm esaslarını ihtiva etmektedir. Herkesin anlayacağı şekilde açık Türkçe ile yazılmış gayet değerli bir ilmihal kitabıdır ki, okuyanların kalb ve zihinlerine dinin ruhunu aşılar. Özellikle çocukların velilerine tavsiye olunur.

İslâm Yolu ve İslâm Çığırı:

Ahmed Hamdi (Akseki) nin Dini Dersler kitabı ile birlikte bu üç eserin ilanında şöyle deniyor: Âtıf Efendi ile Ahmed Hamdi Efendi'nin dergimizde (Mahfil'de) çıkan yazıları ilmî güçlerinin delili olduğu için kitaplar hakkında fazla söze gerek görmüyor, ciddi eserlere meraklı olanlara tavsiye ediyoruz.

Tesettür-i şer'î:

İslâm'da örtünme, kılık ve kıyafetle ilgili olan bu eser hakkında da şu bilgi vardır (Sayı:42, sayfa;94):

Fatih dersiâmlarından ve *Mahfil* mecmuasının yardımcı yazarlarından İskilipli Âtıf Efendi tarafından yazılıp dergimizde yayınlanan makaleler bazı ilavelerle kitap halinde yayınlanmıştır.

ESERLERİNDEN YANSIYAN DÜŞÜNCESİ

Bu bölümde merhumun, elimde bulunan eserlerinden alıntılar ve özetlemeler yapacağım; böylece onun İslâm anlayışı ve dînî düşüncesi hakkında kendi kaleminden bilgi edinmiş olacağız.

Önce bir hatıra

Yıl 1950 (bir yıl sonra da olabilir), Çorum'ın Cemilbey (Çorak) nahiyesinde, dayımın kayınpederi İshak Hoca'yı ziyarete gittim. Bir köye göre iyi yetişmiş bir çerkes hocaefendi idi. Kendisi çok yaşlandığı ben de bu aleme yeni girdiğim için bir katkı olsun diye "Çatı arasına çık, orada gizlediğim bazı dini kitaplar var, işine yarayan olursa al senin olsun" dedi. Çatıya çıktım, kitapları buldum, bazıları biraz yağmur alarak kirlenmiş idi, içlerinden iki risaleyi aldım: İskilipli Âtıf Efendi'nin *İslâm'da Men'i-Müskirat* ve *Freng Mukallidiliği ve Şapka.* Âtıf Efendi hakkında bazı şeyler duymuş olduğum için çok sevindim ve ilk fırsatta okudum. Şimdi altmış üç yıl sonra bu risalelerden de yararlanarak onu anlatmak bana da nasip oldu.

Yıllarca önce merhumun "Mülteka Tercümesi" el yazması olarak bana gönderilmiş ve neşri çin bir takdim yazmam istenmişti; kitabı gözden geçirdim, hem yazısı çok güzel hem de tercüme çok başarılı idi. Takdim yazdım, ama kitabın basılmışını göremedim.

Merhumun yakın arkadaşı Tahirü'l-Mevlevî'nin çıkardığı Mahfil dergisini taradım, bu bölümde, burada çıkan yazılarından da istifade edeceğim. *Mahfil* için (M), sayı ve sayfa için de mesela 4/32 diyeceğim. *Firenk Mukallidliği ve Şapka* için (F) harfini, İslâm'da Men'i-müskirat için de (Müskirat) kelimesini kullanacağım.

Din ve İslâm

Din ve İslâm kelimelerinin sözlükteki manaları farklı olsa da (Âl-i İmran: 3/19) âyetinde geçen din ve İslâm aynı manada olup meali şöyledir: Allah Teâlâ katında hak ve muteber olan din, ancak bir dindir, o da İslâm dinidir. Başka dinler hep batıldır. Hz. Âdem'den (a.s.) dan Muhammed aleyhisselama kadar bütün yüce peygamberlerin ümmetlerine tebliğ ettikleri din yalnızca İslâm'dır. İslâm dini Allah Teâlâ tarafından konmuş ve kurulmuş bir genel dindir ki, beşerin inanç, fiil ve sözlerine ait hüküm ve kaideleri bildirir ve bunları uygulayanları dünya ve ahirette saadet ve selamete ulaştırır (M.1/4-5).

İslâm dini önce Hz. Âdem'e sonra da diğer peygamberlere gönderilmiş, Allah Teâl'a'nın âdet ve kanunlarına göre adım adım tekemmül ederek en son Hz. Muhammed aleyhisselama indirilmişti. Bütün peygamberlere gönderilen din temellerde (usulde) birdir, kadimdir (eskisi yenisi yoktur), bütün peygamberler bu hususta ittifak etmişlerdir.

Âtıf Efendi bütün dinlerde bulunan temel inanç ve amel konularını 13 madde halinde saydıktan sonra şöyle diyor:

Asırlara, mekânlara ve insan topluluklarına göre değişmesi mümkün ve caiz olmayan temel din kuralları Kur'an-ı Kerim'de nasıl ise Tevrat'ta, İncil'de, Zebur'da da aynıdır. Bunlara aykırı olan dinler hak din, kitaplar da Allah tarafından gönderilmiş kitaplar değildir (M. 3/39).

Zamanın değişmesiyle değişecek olan hükümler (din kuralları) örf ve âdete dayanan şer'î hükümler olup bu da, ictihada konu olan fer'î (amele ve detaylara ait) hükümlerdir.

Bütün vahiy dinlerinde aynı olan değişmez hükümler üzerinde ıslahat yapıp asrîleştirmek; yani her asır insanlarının keyif ve zevkine uygun kurallara ve maddelere çevirmek mümkün değildir. Bunu yapmaya yeltenenler Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim ile çizdiği dinin temel kurallarının ve sınırlarının dışına çıkmak olur ki, bu yol İslâm'a aykırı olduğu gibi yolcuları da dinden çıkarlar.

Din kurallarının bir kısmı ayetler ve hadisler ile ortaya konmuş, bir kısmı da ictihada bırakılmış, ictihad yoluyla âyetler ve hadisler ışığında bulunması istenmiştir. Şu halde kıyamete kadar ortaya çıkacak bütün durum ve olayların cevabı ya naslar veya ictihad yoluyla dinde vardır. Ve dolayısıyla İslâm, yukarıda anlatılan manada "asrî" değilşdir, ama bütün asırların ihtiyacına cevap veren manasında "a'sârî"dir. (M. 7/117-118, 17/78).

Cenab Şehabeddin'in, "dinler cemiyetlerin tekâmülünün amili olduğu gibi cemiyetler de dinlerin değişmesinde amil olur" mealindeki düşüncesine reddiye yazan Âtıf Efendi özetle şöyle diyor:

İslâm müslümanların tekamülünün amilidir, ama müslümanlar İslâm'ın değişmezlerini değiştirme manasında amil olamazlar. Müslüman kavimler ve topluluklarda ortaya çıkan, avamın bilgisizliği ve havas sınıfından bazılarının tembellik ve ahlâksızlığı gibi sebeplerle İslâmın temel kurallarına aykırı alışkanlık, davranış ve beyanlara bakılarak İslâm'ın değiştiğine hükmedilemez. Nitekim Meşrutiyetçi gençlerin on iki senelik durum ve davranışları da Kanun-i Esasi'ye uygun düşmemektedir. Buna bakarak rejim değişti denemez. Şu halde Türk, Arap, Kürt, Arnavut, Çinli, Hindli, Cavalı, Avrupalı, Amerikalı her kim olursa olsun, temel dini kitaplarda açıklanan değişmez din hükümlerine aykırı davrananlar dinden, adım adım uzaklaşmış olanlardır (M. 17/78).

Akıl-nakıl uyuşması ve çatışması

Âtıf Efendi Akıl nakıl (ayetler ve hadislerden anlaşılan) arasındaki ilişki, çelişki görüntüsü bulunduğunda aralarının nasıl

bulunacağı konusunu birkaç makalede ele almış, filozofların, sûfiyyenin, zahirîlerin aşırıya kaçan kabul ve redlerini tenkit ettikten sonra kendi görüşünü şöyle ifade etmiştir:

Kesin olan akıl verileri alınır, tasdik edilir, aynı konuda dış görünüşü ile bunlara aykırı düşen nakıl eğer sahih ise bu dış (ilk bakışta anlaşılan) mananın Allah'ın muradı ve maksudu olmadığına hükmedilir, nakıl sahih değilse reddedilir (M. 34/4, 39/41, 41/77, 43/122).

Eğitim

İleride ele alacağımız "ictihad" konusunu işlerken eğitim için önemli bir parantez açarak özetle şunları söylüyor:

İslâm tarihinin başlarında müslümanlar din ilimlerine (ve bu arada ümmetin gerektiği kadar müctehid yetiştirme vazifesine) çok önem verirlerdi. İlme yönelenlerin geçimleri uygun seviyede temin edildiği için ilim talibleri başka şeylerle meşgul olmaz, bütün güçleriyle öğrenmeyi hedef edinirlerdi.

Elde ettikleri bilgileri kağıtlarda değil, hafızalarında korurlardı.

Her âlim belli bir ilim dalında daha derinlere iner, mütehassıs (uzman) olurdu. Bu sayede İslâm aleminde birçok müctehid, muhaddis, müfessir, filozof, kelamcı, mantıkçı, dilci... yetişti. Talebe de her bir ilmi o dalda mütahassıs olan âlimden alıyor, bu sebeple sağlam yetişiyordu.

İslâm ilimlerini öğretme ve yayma vazifesi Osmanlı'ya geçince ilme rağbet azaldı, zayıfladı, ilim seviyesi düşmeye başladı. Bunun sebeplerine gelince:

a) Osmanlılar zamanında ilim tahsili hususunda Seyyid Şerif ve Sa'düddîn Teftâzânî (r.h.) mesleği; yani allamelik davasında bulunmak için her ilmi, her fenni öğrenmek usulü takip olunup daha faydalı ve verimli olan geçmişlerimizin mesleği; yani ilmin şubelerinden birinde ihtisas yapma yolunun terk edilmesi;

b) İlimlerin hazineleri demek olan kadim âlimlerin eserlerini terk ederek sonraki âlimlerin kısa ve muğlak ifadeli kitapları-

nın medrese programlarında kabulü ile maksatlarını anlamak için şerh, haşiye, haşiyenin haşiyesinin okutulması sebebiyle ilim tahsilinin zorlaştırılması;

c) Alet ilimleri, kelime ve cümle tahlilleri ile uzun zaman geçirilip asıl amaç olan âlî ilimler ile pek az meşgul olunması ve ilimlerin akıl ve hafızalarda tutulması yerine satırlarda korunmasının tercih edilmesi;

d) İlim tahsili yolunu seçenlerin geçim darlığına düşmeleri, şerefli konumlarıyla uyuşmayan bir geçim yoluna mahkûm edilmeleri yüzünden zeki gençlerin makam ve memuriyet peşinde koşmaları;

e) İbn-i Kemal, Ebüssüud ve benzeri büyük ve kamil âlimlerden sonra ilim tahsili kurumlarının başına ve yönetimine, yüce ilim mesleğine ruh verme kabiliyetinden mahrum insanların geçmesi (M. 21/142-143).

Medeniyet

Batı medeniyeti maddi ve manevi olmak üzere ikiye, bu ikisi de insanlara faydalı ve zararlı olmak üzere yine ikiye ayrılır.

İslâm insanlığın manevi ve maddi bütün gıda ve tekâmülünü sağlayan bütün erdemleri ve olgunlukları emretmiş, bunlara zarar veren bütün kötülük ve çirkinlikleri de yasaklamıştır. İslâm'da güzel bir çığır açanın hem açmadan hem de bu çığırda yürüyenlerden dolayı mükâfat göreceği bildirilmiş, Peygamberimiz (s.a.) de "Siz, hakkında dinin açıklaması bulunmayan dünya işlerini daha iyi bilirisniz" buyurmuştur. İşte bu dünya işleri içinden dikiş iğnesinden tutup da demir yollarına, toplara, zırhlılara, uçaklara, haberleşme araçlarına, kara ve deniz ticaretine, sanayiye, toprağın imarına, fabrikalara, ziraat ve zenaat aletlerine ve her asra göre cihad araçlarına varıncaya kadar, medeniyetin maddi kısmından insanlara faydalı olanlar mübah (serbest bırakılmış) ve güzel şeyleri bulma, icad etme ve yapmaya izin verilmiştir.

Dini vazifesini yapacak kadar bilgi edinmek her müslümana farzdır; topluluğun muhtaç olduğu diğer ilim, zenaat, ticaret ve sanayii, başka milletlere muhtaç olmayacak kadar gerçekleştirmek de farz-ı kifayedir (birileri yapmazsa herkes sorumlu olur). İşte İslâm'ın bu emirleri sayesindedir ki, İslâm medeniyeti, yükseliş devirlerinde mümtaz meziyetleri bulunan güzel san'atlar ve icatlar ortaya koymuştur. Aslında medeniyetin diğer unsurları gibi sanayi de altı yedi bin sene önce semâvî dinlerin doğum beşiği olan Asya kıt'asında, Asurlar tarafından icad edilip sonradan Mısır'a nakledilmiştir. İlk asırlardaki Yunan san'atları da Dicle ve Nil kıyılarında icad edilen san'atlardan doğmuştur. İslâm ortaya çıkıp parlak bir İslâm medeniyeti de kurulunca müslümanlar, o zaman mevcut Yunan ve Mısır medeniyetinden iktibaslar yapmışlar, kısa zamanda aldıklarını kendi medeniyetleri içinde hazmederek asıllarından daha üstün seviyelere ulaşmışlardır. Haçlıların İslâm medeniyetinden bazı unsurları alıp kendi ülkelerine taşımaları bugünkü Batı san'at ve medeniyetinin gelişme sebepleri arasındadır. Hatta ilk önce medeniyete karşı Batılıların kalbinde bir şevk uyandıran cazibe (çekim gücü) Endülüs ufuklarında parıldayan İslâm medeniyeti ışığıdır. Bundan önce Batı'nın koyu bir cehalet ve vahşet içinde olduklarına tarih şahittir. Şu halde Batı medeniyetini doğuran da Doğu'dur.

İslâm'ın bu teşviklerine ve geçmişte gerçekleştirilmiş yüksek bir medeniyete rağmen müslümanların bugünkü durumunun sebebi "amelsizlik"tir. Doğru İslâm bilgisi ve imanı insanların davranışlarını yönlendirmedikçe, müslümanlar inandıklarını yapmadıkça yalnızca isim ve itikad ile iyi sonuç alınamaz.

İslâm bir yandan medeniyetin faydalı maddi kısımlarını icad etmeyi teşvik etmiş, diğer yandan bunu, başka milletlerden almaya da izin vermiştir. Ama maddi medeniyetin küfür, zulüm, haydutluk, fuhuş, içki, kumar, dans, bar, tiyatro ve sair sefahetler ile meyhane, kârhane, kumarhane dans ve bar yerleri açmak gibi ahlâk, cemiyet nizamı, iktisad, namus ve din bakımlarından zararlı olan çirkin ve kötü parçalarının köklerini

ve dallarını yasaklamış, haram kılmıştır. Şu halde bu kötü, zararlı ve çirkin şeylerde gayr-i müslim milletleri bir müslümanın taklid etmesine, başka bir deyişle bu konularda garplılaşmasına, avrupalılaşmasına asla cevaz yoktur. Evet, İslâm işte bu medeniyetin yayılması ve gelişmesine engeldir.

Medeniyetin manevi kısmına gelince İslâm öyle yüksek medeniyet ve cemiyet temelleri, öyle erdemli ahlâk esasları koymuştu ki, Avrupa bu derecede bir medeniyete kavuşabilmek için daha pek çok emek sarfetmeye, hatta İslâm'ın mukaddes esaslarını kabul edivermeye muhtaçtır.

Batı medeniyeti hayatı, dünya hayatından ibaret bildiği için insanları bu dünyada mutlu kılmayı hedefliyor ve onların hayvanlarla ortak olan taraflarının gelişmesine himmet ediyor. İslâm medeniyeti ise insanoğlunun maddi ve hayvani yönünü değil, meleklerle ortak olan yönünü geliştirmeyi hedefliyor ve maddeye de bu amaca hizmet ettiği ölçüde ve bu maksatla yer veriyor (F/7-18).

Taklid ve Teşebbüh

"Mukallid" taklid eden demektir. Âtıf Efendi *Firenk Mukallidliği ve Şapka* isimli eserini taklidin dindeki yerini açıklamak üzere yazmıştır.

Açıklamalarına taklid ve teşebbüh (özenme ve benzeme) terimlerini tarif ile başlamış, sonra bunların haram mı, caiz mi, insanı dinden çıkarır mı, çıkarmaz mı olduğu sorularına cevaplar vermiştir. Sadeleştirerek ve kısmen özetleyerek aktarıyorum:

Taklid: "Bir kimse hakkında hüsn-i zan edip (iyi bilip, iyi sanıp) haklı ve isabetli olduğuna inanmak sebebiyle ona, itikadda (inançta), sözde, fiilde, şekilde ve hayat tarzında, delil (ilmî ve şer'î kanıt, dayanak) istemeksizin uymak ve benzemek demektir.".

Teşebbüh: "Başkalarının işlediği bir işi onlara uyarak işlemek demektir".

İslâm'a göre mutlak manada taklid caiz değildir. Yalnızca aklı işleterek bilinmesi mümkün olan itikad ve islâmî esaslarda –mucizelerle desteklenmiş Peygamberimiz (s.a.)den başka– bir kimseyi taklid caiz değildir. Bu alanda herkes, kendi kapasitesine göre kısa ve basit veya uzun ve derin bir delile dayanacak, düşünecek ve sonuca böyle ulaşacaktır. Bunu yapmayan günaha girer.

Ancak dinin fürû (amel, fıkıh, uygulama) kısmında herkesin delile dayanarak bilgiye ulaşması (ictihad) zor olduğu ve herkes buna yönelirse diğer işler aksayacağı için müctehid olmayanların müctehidleri taklid etmeleri zaruri olarak meşru kılınmıştır.

Şu var ki, din alanında delil olarak muteber olan âyetlere ve hadislere aykırı olan hususlarda "Hâlika itaatsizlik olan işte mahluka itaat olunmaz" hadisi gereğince ne bir müctehidin, âlimin, şeyhin ne de halifelerin, âmirlerin, hakîmlerin ve filozofların; itikad, ibadet, hukuk, ahlâk ve âdâba ait sözlerine ve fiillerine uymak, bağlanmak, taklid etmek ve isteyerek benzemek kesin olarak caiz değildir. Hasılı kötü bid'atlarda, çirkin ve yasaklanmış davranışlarda dine aykırı olan medeniyet usul ve tarzında hiçbir kimseyi taklid caiz değildir; nerede kaldı ki, kafirlere ait sembollerde müslüman olmayan milletleri taklid caiz olsun; bu asla caiz değildir. Şu halde bir müslümanın, kafirlik alameti (sembolü, işareti) olan bir şeyi, zaruret (zorunluluk) yok iken giyinmek veya takınmak suretiyle gayr-i müslümleri taklid etmesi ve kendini onlara benzetmesi dince yasaklanmış ve engellenmiştir. Bu hükümde icma ve ittifak vardır, şek ve şüphe yoktur. Gerçi hicretin ilk yıllarında Yahudiler ile müslümanlar arasında sembol, kılık kıyafet ve başka alametlerde bir fark yok idi. Ama müslümanlar güçlenince Peygamberimiz (s.a.) dine aidiyetle ilgili sembollerde başkalarına benzemeyi yasakladı (F. 4 vd.).

Zorunlu bir durum, hayatî bir mecburiyet (zaruret) bulunmadan isteyerek puta, aya, yıldıza, güneşe secde ve tazim etmek (ilahi ululuk yakıştırmak), onlar için kurban kesmek, hristiyanlarla beraber kiliseye gidip ayin yapmak, haç takınmak,

Allah'tan başkasına ibadet etmek gibi kafirlik alameti ve şirk belirtisi olan bir şey yapmak yahut Allah Teâlâyı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini, şeriatı, ahireti inkâr etmek veya bunlardan birine hakaret etmek, mesela Mushaf-ı şerifi çiğnemek gibi "dildeki ikrar ile kalpteki tasdikın yalan olduğuna" şeriatın açık alamet kabul ettiği bir söz veya fiil kendinden sadır olan (ortaya çıkan) kişi mümin değildir.

Gerçi büyük âlimler, kalbde tasdik ve dilde ikrar bulunduğu sürece küfür alametlerinin kişiyi kafir edip etmeyeceği konusunda ihtilaf etmişler ve İmam-ı A'zam "Bir kimse iman ve İslâm'dan ancak girdiği kapıdan çıkar" demiştir.

Ama Âtıf Efendi yukarıdaki paragrafta açıkladığı hükmü tercih etmektedir (F. 27).

Küfrün (kâfirliğin, müslüman olmamanın) alamet ve işaretleri her asırda ve her ülkede değişebilirse de Âtıf Efendi'ye göre değişmeyen alametler vardır ve bunlar "şapka, ğıyar, zünnar, kustîc, aselî ve haçtır.

Şapka, örfe göre, müslümanları gayr-i müslimlerden ayıran baş giysisidir.

Ğıyâr, gayr-i müslümlerin tanınması için kullanılan bir semboldür. Mesela dış elbisenin göksüne, dinlere göre rengi ve şekli değişen kurdela benzeri bir şey takmak gibi.

Zünnar, hristiyanlar ile mecusilerin alametleri olup ipekten yapılan ve dahilde kuşanılan bir çeşit kuşaktır.

Küstîc, yine bu iki din mensuplarının kullandıkları alamet olup hariçten kuşanılan parmak kalınlığında bir kuşaktır.

Aselî, yahudilerin alameti olan sarı renkli bir hırkadır.

(Yahudilerin ayırdedilmek için, omuzbaşlarına taktıkları sarı kumaş parçası şeklinde de tarif edilmiştir. H.K.)

Haç, hristiyanların alameti olup inançlarına göre Hz. İsa'nın haça gerilmiş halinin sembolüdür (F. 22-23).

Şu durumlarda alametleri takınmak, yapmak ve giymekle kişi kafir olmaz:

1.Bir kimse ölümle veya bir organını kesmekle tehdit edilir de bundan kurtulmak için ve ancak gerekli olduğu sürece şapka ve diğer alametleri giyer ve yaparsa, kalbindeki tasdik (iman) yerinde durdukça kafir olmaz (dinden çıkmaz).

2.Kafirlere benzemek kastı ve niyeti bulunmaksızın insanı ölüme götürecek soğuk veya sıcaktan korunmak için şapka ve benzerini giyen kafir olmaz.

3.Savaşta aldatmak, düşmanın durumunu öğrenmek, gayr-i müslimlerin müslümanlara olacak zararlarını engellemek gibi müslümanların kamu yararına olan hayırlı ve faydalı bir maksat için alametleri giymek ve takınmak da kişiyi kafir kılmaz.

Ticaret, tahsil, seyahat gibi özel (şahsi) menfaati için gayr-i müslümlarin ülkesine giden veya kendi ülkesinde bilerek, zaruretsiz ve isteyerek şapka ve benzerini giyenlerin kafir olup olmadıkları âlimler arasında tartışmalı bir konudur.

(Âtıf Efendi kafir olurlar diyor. F. 25-26).

İslâm Milliyeti

Âtıf Efendi, başka dinlere aidiyet alameti olan giysi ve davranışlardan müslümanaların uzak durmalarının istenmesini "İslâm Milleti" teşkil etme hikmetine bağlıyarak şöyle diyor:

Alametlerinde gayr-i müslümlere benzemeyi yasaklayan Şâri'in (Allah'ın) muradı ve maksadı müslümalar arasında bir "İslâm milliyeti" kurmaktır/oluşturmaktır. İslâm milliyetinin dayanak ve şartı, "küfür milliyeti"ne ait olan sembollerde, âdetlerde, tavırlarda kafirlerden ayrılıp onlara benzememektir. Buna binaen milliyet-i İslâmiyyede gayret göstermek, bu konuda sağlam ve sıkı durmak imanın alametlerindendir. Bu sebeple her müslüman dini hükümlere uymayan ve özellikle İslâm milliyetine aykırı olan şeylerden kaçınmalıdır (F. 29).

İctihad

İctihadı Hanefî fıkıh usulü kitaplarında olduğu gibi tarif ediyor, yine meşhur ve malum olan müctehidler tabakasını (müctehidlerin bilgi ve yetki derecelendirmesini) naklediyor, ictihadın şartlarını "mutlak müctehid" derecesini esas alarak sayıyor ve bu konuda da en üst ve en zor şartları zikrediyor. Mesela İmam Gazzalî'nin ortaya koyduğu şartlara göre onun zikrettiği şartlar çok daha zor elde edilebilir şartlardır. İctihad kapısının açık olduğunu, fakat ilme ve âlime yönelik itibar, iltifat, itina ve imkânın ilk asırlarda olana göre çok zayıflamış olması ve ilim tahsili usulünde yapılan hatalar yüzünden dördüncü asırdan bu yana mutlak müctehid yetişemediğini, esasen eskilerin mutlak ictihada ihtiyaç da bıtakmadıklarını, bütün önemli meselelerin cevabını verdiklerini kaydediyor. Sözü daha aşağı derecelerdeki ictihada getirerek şunları yazıyor:

"Açıklanan şartların bir arada bulunması mutlak müctehidde şart olup, kayıtlı (mukayyed) müctehidde şart değildir. Binaenaleyh dörtyüz tarihinden beri İslam dünyasında bu şartları taşıyan âlim yetişmemiş olduğundan zamanımıza kadar mutlak müctehid çıkmayıp ancak ümmetin ihtiyaçlarını giderecek derecede mukayyed müctehid yetişmiştir (M. 19/111).

"...Büyük müctehidler, birkaç asırda bir vukubulacak nadir bazı hadiselere ait hükümlerden başka açıklamaya muhtaç hiçbir şey bırakmamışlardı. Bu ihtiyaç ise mukayyed müctehidler tarafından karşılanıyordu. Bu sebeple her asırda meselelerde müctehid (müctehid fi'l-mesâil) derecesinde din âlimi yetiştirmek İslâm ümmetinin en önemli vazifeleri arasındadır (M. 21/142).

Sarhoşluk Veren İçkiler

Âtıf Efendi bu iki konuya ait kitapçıklarında Hanefî mezhebinin en dar ve sıkı ictihadını tercih ediyor. Bu sebeple üzüm şırasından yapılan olsun başka neslenerden yapılan olsun çoğu

sarhoş eden içkilerin hem azı ve çoğunun içilmesinin haram, hem de necis olduğunu, bunlarla tedavinin de caiz olmadığını ifade ediyor. Üzüm suyundan olan ile diğerlerini bazı bakımlardan farklı tutan Ebu Hanîfe'nin ictihadını değil, diğer fukahanın ictihadlarını benimsiyor ve savunuyor (Din-i İslâmda Men'i-müskirât, İstanbul 1340, s. 6, 28, 30)

Tesettür

Tesettür konusunda da yaşlı kadınlarla musafahayı caiz görmekle beraber ihtilatın zaruret dışına çıkmamasını, el ve yüzün bile ancak gerektiği kadar açılmasını tercih ediyor. Onun çizdiği avret (kadının örtülmesi ve na-mahreme gösterilmemesi gereken yerleri) Saç bitiminden çeneye kadar yüz, topuklardan aşağı ayak ve bileklerden aşağı eller müstesna olmak üzere bütün vücuttur. Tesettürde çarşaf şarttır. Genç kadınların tek gözlerini açıp yüzlerinin geri kalanını kapatmaları ve zaruret bulunmadıkça dışarı çıkmamaları da ihtiyata daha uygundur. (M. 28//0 vd..

Teâlî-i İslâm Cemiyeti

İskilipli Âtıf Efendi'nin en önemli yazılarını yayınladığı *Mahfil* dergisinin idarehanesi Teâlî-i İslâm cemiyetinin genel merkezidir. Bu cemiyetin başkanı da kendisidir. Hayatında bu kadar önemli olan cemiyet hakkında *Mahfil* dergisinde yer alan bilgiyi sadeleştirerek ve yer yer özetleyerek naklediyorum:

Şehzâde başından Fatih'e çıkan caddenin sağ tarafındaki sırada beyaz boyalı ufacık bir ev vardır. Bu evin, alnına takılmış "Teâlî-i İslâm Cemiyeti Merkez-i Umûmîsi" levhasından başka dikkat çekecek bir yönü yoktur. Bu merkez, Cuma günleri namazdan sonra sarıklı ve fesli, dindar ve hamiyet-şiâr bazı zatların toplandıkları yerdir. İslâm'ın yücelmesi ve islâmî ilerlemenin devam etmesinden başka bir maksadı olmayan, şahsî menfaat gözetmek şöyle dursun İslâm'ın yükselmesi uğrunda

güç yettiği kadar masraf yapmaktan geri durmayan bu saygın zevat orada birleşip müslümanlığın yükselmesi ve müslümanların uyanmaları için düşünür ve çalışırlar.

Cemiyetin asıl yönetmeliğinde yer alan ve aşağıda sayılacak olan dini ve insani hedefleri gerçekleştirmeye çalışırlar:

a) Çeşitli vasıta ve yollarla dinin gerçeklerini müslümanların ruhlarına işlemek, İslâm terbiye ve âdâbını öğretmek, İslâm şiarlarını ve eserlerini korumak;

b) Şer'î ilimlere bihakkın vâkıf, diğer bilimlerden de (fünun) zamanın ihtiyacına uygun miktarda elde etmiş, Peygamber'in (s.a.) ahlâkını örnek almış âlim yetiştirmek ve herkes için bilinmesi zorunlu olan din ve ahlâk bilgilerini müslümanlar arasında yaymak için gayret göstermek;

c) Müslümanlar arasında kardeşlik bağlarını güçlendirmek, sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın gelişmesine çalışmak;

d) Müslümanlar arasında ferdi veya ictimâî olarak iktisada ait teşebbüslerin gelişmesine gayret etmek;

e) İşsizlere iş bulmaya, ihtiyaç içinde olanların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmak;

f) Alkol, kumar, fuhuş gibi fertleri sefalete, cemiyeti geri kalmaya ve dejenere olmaya sevk eden zararlı şeylerin yasaklanması yollarını aramak...

Fiili söze tercih eden Cemiyetin samimi mesâîsi meyvalarını vermeye başlamış, Anadolu'nun bir çok yerinde şubeler kurarak Maarif teşkilatı görmemiş bazı köylerde mektepler açmaya ve köylü çocukların eğitim ve öğretimine başlamış, özel olarak yazdırıp bastırdığı bir Elifbâ (alfabe) kitapçığını şubelerine gönderdiği gibi açık bir ifade ile bir ilmihal ve bir de İslâm tarihi kitabı yazdırmıştı. Fakat Anadoludaki haydut hareketleri Cemiyetin gelişip genişlemekte olan faaliyetlerine önemli bir engel teşkil etti. Yönetmeliğimizde "Cemiyetin particilik emellerine hizmet etmeyeceği" apaçık yazılı olduğu ve ilan edildiği halde, zalimlere yardımcı olmayan şubeler ve üyele-

ri haydutların saldırısına uğradı. Hal böyle iken genel merkez mümkün olan faaliyetlerine devam etti. İstanbul camilerinde vaazlar ettirerek müslümanların manevi ve ahlâki hastalıklarına çare bulmaya çalıştı. Tayin ettiği iki müslüman ve uzman doktor vasıtasıyla yoksulları tedavi ettirdi, garip gurebayı da Vakıf Gurebâ Hastahanesine yatırdı…

Bütün iman ve irfan sahiplerinin bu muhterem ve iyilik için var olan Cemiyete fikir, kalem ve para ile yardımda bulunmalarını sırf Allah rızası için tavsiye ediyoruz… (M. 2/34 vd.)

KAYNAKLAR

Ali İhsan Er - Salih Okur, *İskilipli Âtıf Hoca* (1876-1926).

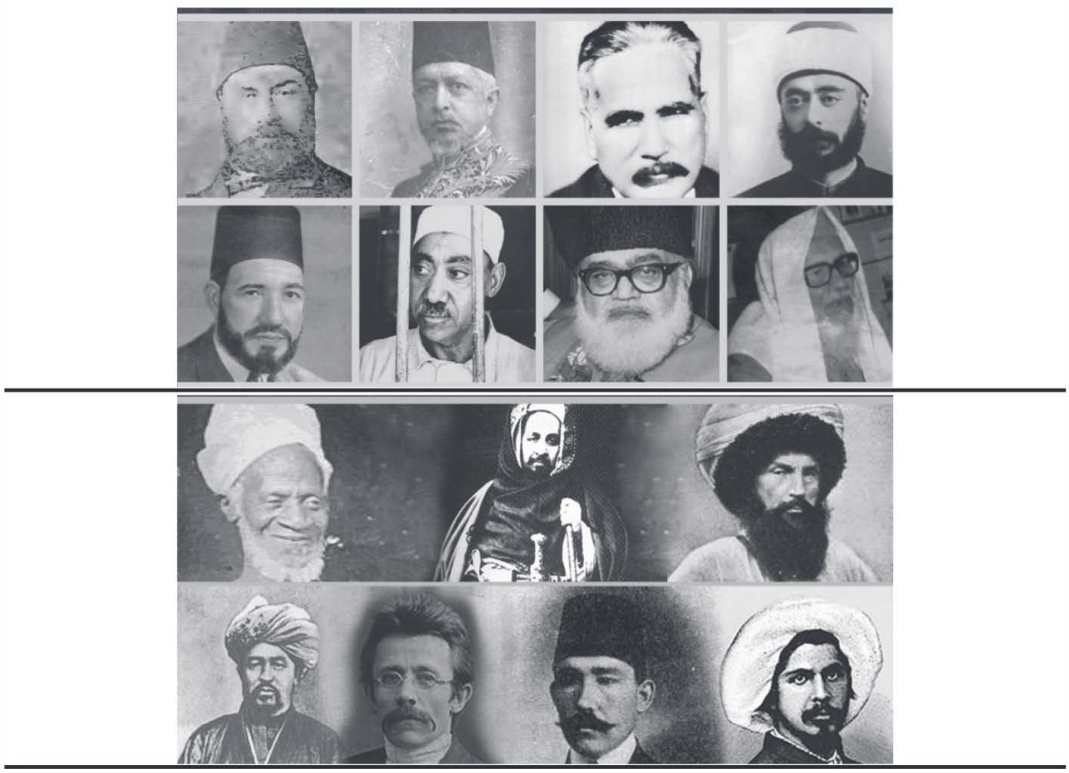
Fahrettin Öztoprak, *Gerçeklerin Işığında İskilipli Âtıf Efendi*.

Kadir Çandarlıoğlu, *Belgelerle Gerçek Tarih*.

Mehmet Sılay, *İskilipli Âtıf Hoca*, 3. Baskı, İstanbul, 2011.

Frenk Mukallidliği ve Şapka- İskilipli Âtıf Efendi, Âtıf Hoca'nın yazıları ve kitapları. Foromikra.com sitesi.

İskilipli Âtıf Efendi'nin kitapları ve makaleleri.

İSLAMİ HAREKET ÖNCÜLERİ

1 - 2

Hayreddin Karaman

Amerika kıtasının keşfi, yeni deniz yolları, Rönesans, Fransız İhtilali, sanayileşme, sömürge ülkeler... derken baş döndürücü bir hızla gelişen ve değişen dünyada ayakta kalmak, sesini duyurmak, varlığını kabul ettirmek, insanları ikna etmek tüm dinî sistemler için sorun olmuştur. Özellikle 19. yüzyıl ile birlikte iletişimin kolaylaşması, ülkeler ve toplumlar arasındaki etkileşimin artması, İslâm'ın, aslına uygun olarak yeniden yorumlanması ihtiyacı içinde olduğu düşüncesini taşıyan önemli simaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu isimler kimi zaman şiddetli bir şekilde eleştirilmiş, kimi zaman göklere çıkarılmış, kimi zaman ise geniş kesimlerin üzerlerinde konsensüs sağlamasını temin etmişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, neredeyse günümüze kadar yaşamış şahsiyetler ve İslâm dünyasına etkileri, derli toplu bir eserde ele alınmayı gerektiriyordu. Hayreddin Karaman, uzun soluklu bu seride, her ciltte birbirinden önemli isimleri mercek altına alıyor, haklarında yazılmış lehte ve aleyhte metinleri bir arada vererek okurun objektif bilgiye ulaşmasına sağlıyor...

Hayreddin Karaman bütün eserleri

Laik Düzende Dini Yaşamak (4 kitap)

Mukayeseli İslâm Hukuku

İslâm Hukuk Tarihi

İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri

Hayatımızdaki İslâm (Üç Kitap)

Dert Söyletir (şiirler)

Her Şeye Rağmen

Günlük Hayatımızda Helâller ve Haramlar

Yeni Gelişmeler Karşısında İslâm Hukuku

Dört Risale

İmâm-ı Rabbânî ve İslâm Tasavvufu

Hayreddin Karaman bütün eserleri

İmâm-ı Rabbânî ve İslâm Tasavvufu

İslâm Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta

Gerçek İslâm'da Birlik

Yolların Ayrılış Noktasında İslâm
(Muhammed Esed'den Çeviri)

Bir Varmış, Bir Yokmuş –Hayatım ve Hatıralarım–

İki Din Mazlumu
–Mahmut Cevdet Sezer ve Muhammed Sultan el-Ma'sû mî el-Hucendî–

İş ve Ticaret İlmihali

İslami Hareket Öncüleri-I

İslami Hareket Öncüleri-II

İslami Hareket Öncüleri-III